



ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚАПРАТ ЖӘНЕ
ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБЩЕСТВЕННОГО
РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН



СОТТАЛҒАНДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЖҰМЫСЫБОЙЫНША ҰСЫНЫМДЫҚ НҰСҚАУЛЫҚ



2021 ЖЫЛ



Мазмұны

Кіріспе	3
1 "Антарес-А" қоғамдық қорының "Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылып жатқан және босатылған азаматтарды тиімді қайта әлеуметтендіруге бағытталған әлеуметтік сүйемелдеу" жобасы шеңберінде жүргізген жұмысын талдау	5
2 Сотталғандармен және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдармен әлеуметтік жұмысты іске асыруға, оларды қайта әлеуметтендіруге бағытталған Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау	12
3 Сотталғандарды және қылмыстық жазасын өтеуден босатылатын адамдарды қайта әлеуметтендірудегі шетелдік тәжірибені талдау	26
Қорытынды. Ұсынымдар	36



Бүгінде Қазақстан түрме халқының индексін төмендету саласында елеулі қадамдар жасады және әлемдік рейтингте 223 орынның 98-іншісін алып отыр. 2021 жылдың басында Қазақстанда 29400 тұтқын немесе елде тұратын 100 мың адамға 157 тұтқын болды. Бұған Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасында мәлімделген қылмыстық саясатты ізгілендіру ықпал етті, онда бас бостандығынан айыру қылмыстық жазаның негізгі түрі деп танылды және "бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған азаматтарды қоғамның толық құқылы мүшелері ретінде әлеуметке қосу саласындағы нысаналы мемлекеттік саясатты қамтамасыз етуге бағытталған жүйелі шаралар қажет" деп тікелей көрсетілді¹.

2014 жылғы Қылмыстық кодекс қылмыстық жаза ретінде бас бостандығынан айыру туралы үкімдердің санын азайтуға мүмкіндік берді².

Қазақстан өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін құра отырып, өзін демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жариялайды, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Мемлекет Республика Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауларында жоспарланған мақсаттары мен міндеттерін іске асыруға қабілетті, оларды шешу экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғырту жолында бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік беретін азаматтарға мұқтаж.

Сотталғандарды гуманистік идеяларды, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды жүзеге асыратын демократиялық қайта құрулар негізінде түзету қазіргі қоғам өмірінің әлеуметтік-экономикалық, саяси шындықтарында талап етіледі.


Сонымен бірге қылмыстық құқық бұзушылықтарды қайталап жасаудың жоғары көрсеткіші (жалпы деңгейдің 30 пайызына дейін) байқалады, бұл сотталғандарды қайта әлеуметтендіру жөніндегі жұмыс тиімділігінің төмендігін айғақтайды.

Қалыптасқан жағдай қоғамда болып жатқан өзгерістердің мәнін дұрыс түсінетін және оның гуманистік құндылықтарын қабылдауға дайын сотталушының жеке басын қалыптастыру үшін қайта әлеуметтендіру жүйесін және оны ұйымдастырудың тетіктерін жетілдіруді талап етеді.

Сотталғандардың проблемаларына арналған жұмыстарды талдау және жазаны орындайтын түзеу мекемелерінің күнделікті практикасы, сондай-ақ бұрын жүргізілген зерттеулердің нәтижелері сотталғандармен оларды қайта әлеуметтендіруге бағытталған әртүрлі жұмыстарды жүзеге асыру кезінде шұғыл шешуді және теория мен практиканың тығыз

¹ Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009.08.24 N 858 Жарлығы [//https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_](https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_)

² 2014 жылғы 03 шілдедегі ҚР Қылмыстық кодексі [//https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226).



байланысын қажет ететін күрделі құқықтық, психологиялық-педагогикалық, ұйымдастырушылық және өзге де мәселелер туындауы мүмкін екенін көрсетеді. Аталмыш тақырыптағы әдебиеттерді жан-жақты талдау бүгінгі күні Қазақстан Республикасының түзеу мекемелерінде сотталғандармен қайта әлеуметтендіру тетіктерін жүзеге асыруға арналған арнайы зерттеулердің жоқтығын көрсетті.

Қылмыстық-атқару жүйесі, жазаларды орындау жүйесі ізгілендіру бағытында дамуға бейім екенін жоққа шығаруға болмайды.

Түзеу мекемелерінде әлеуметтік байланыстарды үзетін тыйымдар жойылды, хат жазысуға шектеулер алынып тасталды, сотталғандарды жақын туыстарымен кездесуден айыру сияқты жазалар алынып тасталды. Білікті көмек көрсету және бостандықта өмір сүруге психологиялық дайындық жүргізу мақсатында түзеу мекемелерінде психологтар жұмыс істейді. Алайда, жазаларды орындау практикасының алдында тұрған проблемалардың күрделілігі қылмыстық-атқару жүйесінің жұмысындағы жеке түзетулер туралы емес, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру арқылы түзетуге бағытталған жүйені қалыптастыру туралы айтуға мәжбүр етеді.

Осы зерттеудің мақсаты бас бостандығынан айыруға сотталғандарды және осы жазадан босатылғандарды практикалық салаға енгізу тетіктерімен бірге қайта әлеуметтендіру жүйесінің теориялық-әдіснамалық және құқықтық негіздерін қалыптастыру бойынша ұсынымдар әзірлеу, сондай-ақ Қазақстан Республикасында осы процесті құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ғылыми ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Қойылған мақсат аясында мынадай зерттеу міндеттері іске асырылады:

1) сотталғандармен және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандармен әлеуметтік жұмысты қамтамасыз ету бөлігі бойынша қолданыстағы заңнаманы талдау;


2) сотталғандарды қайта әлеуметтендіру мен түзетудегі қиындықтарды алдын ала айқындайтын жүйелі проблемалар кешенін анықтау;

3) шет елдердің қайта әлеуметтендіру саласындағы практикасын және оны Қазақстанда қолдану мүмкіндігін талдау;

5) сотталғандарды қайта әлеуметтендіру процесінің тиімділігін арттыру мақсатында заңнаманы, оны қолдану практикасын жетілдіру, шаралар жүйесін ұйымдастыру жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нысаны: бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды қайта әлеуметтендірудің құқықтық және әлеуметтік негіздері.

Зерттеуде жалпы ғылыми сипаттағы индукция және дедукция, талдау және синтез, ұқсастық, жалпылау, типологизация және салыстыру әдістері пайдаланылды; зерттеудің жеке ғылыми әдістері: тарихи, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік, формальды-логикалық, нақты-әлеуметтанулық; логика шеңберінде диалектикалық-дискурсивті әдістер, гипотеза әдістері,



эмпирикалық-дискурсивті-интуитивті болжам, абстрактіден сенімді-нақтыға градация әдістері қолданылды; аналогизация, ассоциация, корреляция және жалпылау әдістері қолданылды.

1 "Антарес-А" қоғамдық қорының "Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған азаматтарды тиімді қайта әлеуметтендіруге бағытталған әлеуметтік сүйемелдеу" жобасы шеңберінде жүргізген жұмысын талдау

"Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған азаматтарды тиімді қайта әлеуметтендіруге бағытталған әлеуметтік қолдау" жобасы ҚР АҚДМ азаматтық инициативаларын Қолдау Орталығының қолдауымен 2021 жылғы "01" наурыздан бастап іске асырылуда.

Жоба аясында келесі жұмыстар жүргізілді.


2021 жылдың сәуір айында әр өңірде таныстыру жұмыс кездесулері өткізілді. Кездесулерге мемлекеттік құрылымдар мен үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері қатысты. Қатысушылардың жалпы саны 22 адам (Көкшетау – 10 адам, Ақтау – 12 адам). Жобаның тұсаукесері өтті.

Кездесулер барысында сотталғандарға медициналық қызмет көрсетудегі, олардың жұмысқа орналасу кезінде медициналық комиссиядан өту кезінде ақша қаражатының болмауына байланысты проблемалар, азаматтығы жоқ адамдар мен шетел азаматтарын құжаттандырудағы проблемалар белгіленді.

Жұмыс кездесулерінің нәтижелері бойынша ҚР ІІМ ҚАЖК жабық үлгідегі мекемелерінің, жұмыспен қамту орталығының, "Антарес А" ҚҚ және жергілікті атқарушы органдардың бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға; бас бостандығынан айыру орындарынан босатуға дайындалып жатқан адамдарға және пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету бойынша өзара іс-қимыл тетігі әзірленді.

Ақмола және Маңғыстау облыстары бойынша ҚАЖД-мен ынтымақтастық туралы меморандумдар жасалды және оларға қол қойылды. Жасалған меморандумдар шеңберінде Ақмола және Маңғыстау облыстарында әлеуметтік бейімдеу қызметтерін құру бойынша бірлескен іс-шаралар жоспары әзірленді. Жоспарға сәйкес әлеуметтік бейімдеу қызметінің жұмысы туралы ереже әзірленді. Қызметтің негізгі міндеті әлеуметтік пайдалы байланыстарын жоғалтқан азаматтарды қоғамдағы өмір жағдайларына әлеуметтік бейімдеу жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруға жәрдем көрсету болып табылады.

2021 жылғы 11 маусымда Ақтау қаласының пробация бөлімі бастығының орынбасары Турушев Нурбол Маратовичпен кездесу өтті.



Кездесу барысында жақын арада іс-шаралар жоспарланып, Ақтау қаласы пробация қызметінің есебінде тұрған сотталғандарға жан-жақты көмек көрсету саласында өзара ынтымақтастық туралы меморандум жасалды.

Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД тәрбие және әлеуметтік-психологиялық жұмыс тобының бас маманына, сондай-ақ пробация қызметіне "Антарес-А" ОБ мамандарының кеңестерінің кестесі келісіліп, жасалды.

Пробация қызметінің жолдамасы бойынша "Антарес-А" ҚҚ мамандары пробация қызметінің есебінде тұрған адамдармен офлайн да, онлайн режимде де кеңес берулер жүргізеді. Бұрын жүргізілген кеңес берулер кезінде бенефициарлар өздерін ұстамды ұстады, осыған байланысты кеңес берулер өткізу алдында "өмірлік мақсаттарды қалыптастыру" психологиялық тренингі түрінде топтық кеңес беру жүргізілді. Тренингтің мақсаты: сотталғандарды бостандықта өмір сүруге дайындау. Тренинг жеке тұлғаның дамуына да, мінез-құлықтың белгілі бір белгілері мен әдеттерін түзетуге де ықпал етеді. Жалпы кеңес беру және тренингтермен 197 адам қамтылды.

Жалпы 76 заңгер кеңесі және 72 психолог кеңесі өткізілді, 17 кеңесті әлеуметтік қызметкер жүзеге асырды.

Жоба аясында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған 7 адам жұмысқа орналасу үшін медициналық комиссиядан өтті

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған сексен сегіз адамға азық-түлік пен жеке гигиена жиынтығы бар мотивациялық пакеттер берілді. Бір адамға уақытша тұруға орын берілді.

Көкшетауда сотталушы заң кеңесін алып, жәбірленушіге келтірілген залалды өтеген. Іс ҚР ҚК 68-бабы бойынша тоқтатылды.


Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адам заңгер мен әлеуметтік қызметкер тарапынан кеңес алғаннан кейін МӘМС өз еркімен төледі және қазіргі уақытта мүгедектікті ресімдеу үшін дәрігерлік консультациядан өтуде.

"Еңбек" бағдарламасы бойынша Атамекен оқыту курстарына 2 адам жіберілді

01 маусым күні Көкшетау қаласында Балаларды қорғау күніне орай сотталған бес отбасының балалары үшін балалар мерекесі ұйымдастырылды. Мерекеде конкурстар мен аниматорлармен ойындар өткізілді.

01 шілде күні Ақмола облысы бойынша ҚАЖД ЕЦ-166/24 мекемесінде акция ұйымдастырылды. Акция аясында бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан үш сотталған Сандықтау ауылындағы балаларды қолдау орталығының тәрбиеленуші балаларына бәліштер мен бауырсақ дайындады.

12 шілдеде Ақтау қаласында Каспий теңізінің жағалауындағы "ЛУАРА" қолжетімді инклюзивті жағажай аумағында ата-аналары Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД Ақтау қаласының пробация қызметінің



есебінде тұрған мүгедектігі бар балаларға арналған "Жақсылық кезеңі" атты іс-шара өткізілді. Іс-шара барысында еріктілер сотталғандардың балаларымен конкурстар мен ойындар, теңізде жүзу және арт-терапия бойынша шеберлік сыныбы өткізді. Кездесу соңында балаларға "Антарес А" ҚК жағымды тосынсыйлар мен Ақтау қаласының әкімі Нұрдәулет Қилыбайдың атынан тәтті тағамдар ұсынылды. Іс-шара мүгедектігі бар балаларды, сондай-ақ ата-аналары пробация қызметінің есебінде тұрған аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды танымдық белсенділікті арттыру және когнитивтік қабілеттерін дамыту, денсаулықты сақтау және басқа балалармен қарым-қатынасты кеңейту мақсатында, сондай-ақ ата-аналардың өздерін әлеуметтендіру деңгейін арттыру мақсатында Қолжетімді ойын қызметіне тарту үшін тең мүмкіндіктер жасауға бағытталған.

2021 жылғы 18 қыркүйекте сағат 10.00-де Көкшетау қаласындағы Қопа көлінің жағалауында Дүниежүзілік тазалық күніне арналған "World Cleanup day 2021" және "Бірге - таза Қазақстан!" республикалық эко-бастама бойынша «Экодесант» акциясы ұйымдастырылды.

Негізгі қатысушылар Ақмола облысы бойынша ҚАЖД Көкшетау қаласының пробация қызметінің есебінде тұрған тұлғалар болды.

Іс-шараның мақсаты – жобаның мақсатты тобындағы азаматтарының қаладағы экологиялық жағдайды жақсартудағы экологиялық бастамасын қалыптастыру, қаланың пайдалы қоғамдық өміріне тарту.

Акцияға қолдау көрсеткендер:

1. Студенттік клубтың және "Мир без границ АУРО" әлеуметтік қоймасының еріктілері;
2. "ДБФ Мирас" ҚК экоклубының еріктілері;
3. Ақмола облысы бойынша ҚАЖ департаменті РММ Көкшетау қаласының пробация қызметінің қызметкерлері;
4. "Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігінің Есіл облысаралық бассейндік балық шаруашылығы инспекциясы" РММ қызметкерлері;
5. Көкшетау қаласы әкімдігінің жанындағы "Тазалық" коммуналдық қызметі;
6. "Жас Отан" ЖҚ;
7. АОПЖҚБ "Думан";
8. "LS" ЖШС.

Барлығы 100 адам қатысты, оның ішінде 11 адам сотталғандар қатарынан. "Антарес" қоғамдық қоры "Экодесант" акциясына белсенді қатысқаны үшін пробация есебінде тұрған адамдарға 11 грамота табыс етті.

"Өмірлік жол ИКРЦ" ҚК жанындағы "Студент" клубының еріктілеріне "Қызыл Жарты Ай" ҚБ Ақмола филиалының 7 алғыс хаты және қала өміріне белсенді қатысқаны үшін Ақмола облысы полиция департаментінің 3 Алғыс хаты табыс етілді.



2021 жылғы 2 қазанда Ақтау қаласында Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына орай ағаш отырғызу бойынша "Жақсылық кезеңі" экологиялық акциясы өтті.

Акцияға қатысушылар, Ақтау қаласы пробация қызметінің есебінде тұрған тұлғалар пробация бастығының орынбасары Нұрбол Тұрышевпен және инспекторлармен бірлесіп, Ақтау қаласының 12 шағын ауданында Тобанияз Алниязұлы ескерткішінің жанында символдық сан – 30 ағаш отырғызды.

Акцияның мақсаты – экологиялық мәдениетті қалыптастыру, сондай-ақ жаза түрі қоғамнан оқшаулауға байланысты емес сотталғандардың отанға деген сүйіспеншілігіне негізделген азаматтық сана-сезімді арттыру.

"Ақбота" МКК директоры Мұрат Көпенев жас ағаштарға күтім жасау жүйелі түрде жүзеге асырылатынын және көшеттер көктемде де назардан тыс қалмайтынын атап өтті. Акция соңында барлық қатысушылар алғыс хаттар алды.

2021 жылдың 01 қазанында Щучинск қаласында "Жақсылық кезеңі" акциясы өткізілді. Іс-шараны "Антарес А" ҚҚ Ақмола облысы бойынша ҚАЖД Бурабай ауданының пробация қызметімен бірлесіп, Көкшетау қаласының "Жизненный путь" ҚҚ қолдауымен ұйымдастырды. Іс-шара барысында Щучинск қаласының аумағын тазалау жүргізілді. Іс-шараның мақсаты-сотталғандарда белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыру. "Экодесант" акциясын өткізу кезінде ұйымшыл жұмыс байқалды, сотталғандар Көкшетау қаласына қарағанда ашық қарым-қатынаста болды. Демек, пробация қызметкерлерінің жұмысы көзге көрінеу, өйткені сотталғандар акцияларға мәжбүрлеусіз және қызығушылықпен қатысқан. Екі іс-шара бойынша жалпы қамту 30 адамды құрады.

2021 жылғы 18 маусымда Ақтау қ. пробация қызметінің есебінде тұрған адамдар арасында Ақтау қ. жастар орталығымен бірлесіп шағын футболдан турнир өтті. 6 сотталған адам және пробация қызметінің инспекторлары қатысты.

2021 жылғы 14 тамызда Ақмола облысы бойынша ҚАЖД ЕЦ 166/24 мекемесінде футбол, волейбол, баскетбол және шахмат спорт түрлері бойынша спорттық іс-шара өткізілді. 24 бенефициар қатысты. 4 кубок пен 20 грамота табысталды

Жоба аясында сотталғандарға арналған тақырып бойынша өзекті құқықтық және анықтамалық ақпараты бар 300 дана ақпараттық-таныстыру материалдары әзірленді, дайындалды және таратылды:

"Психологиялық сүйемелдеу"; "Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарға жадынама".

2021 жылғы 10 маусымда Ақмола облысы бойынша ҚАЖД ЕЦ 166/23 мекемесінде "Антарес А" ҚҚ мамандарының кездесуі өтті.

Іс-шараға Көкшетау қаласының "Халықты жұмыспен қамту орталығы" ММ өкілдері, қызметкерлері қатысты.



Кездесудің мақсаты – сотталғандарды тиімді қайта әлеуметтендіруге бағытталған жоба шеңберінде әлеуметтік сүйемелдеу туралы хабардар ету. Кездесуге барлығы 7 қатысушы қатысты, олар алдағы айларда босатылады.

2021 жылғы 12 маусымда Ақмола облысы бойынша ҚАЖД ЕЦ 166/24 мекемесінің сотталғандарымен кездесу өтті. Іс-шараға "Антарес А" ҚҚ өкілдері, Көкшетау қаласының "Халықты жұмыспен қамту орталығы" ММ қызметкерлері қатысты.

Кездесудің тақырыбы - "Босатуға дайындық"

Кездесудің мақсаты – жоба шеңберіндегі қызметтер мен әлеуметтік-құқықтық көмек және өмірлік қиын жағдайда жүрген адамдарға көрсетілетін қызметтер туралы ақпарат беру.

Кездесуге барлығы 13 қатысушы қатысты, олар алдағы айларда босатылады.


Медициналық қамтамасыз ету және медиацияны жүргізу бойынша сұрақтар туындады.

2021 жылғы 21 мамырда Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД ГМ 172/6 мекемесінде сотталғандармен кездесу өтті. Кездесудің мақсаты - сотталғандарды тиімді қайта әлеуметтендіруге бағытталған әлеуметтік сүйемелдеу туралы хабардар ету. Кездесу барысында негізінен босатылғаннан кейін заңды сүйемелдеу туралы сұрақтар қойылды (ақша банк карточкасында қалады ма, зейнетақы аударымдары сақталды ма, ҚР аумағынан кете алады ма, сот шешімін қайта қарайды, апелляция беру, құжаттарды алу, хостел қанша айға ұсына алады, жұмысқа орналастыру). Сотталғандарға тиісті инстанцияларға хат жіберуге рұқсат берілмейтіні туралы шағым түсті. Кездесуде 22 қатысушы болды, олар алдағы айларда босатылады. "Антарес-А" ҚҚ қызметкерлерімен байланыс телефон нөмірлері мен мекен-жайы берілді, онда сотталғандарға сұрақтар туындаған жағдайда кеңес алуға болады.

2021 жылғы 04 маусымда Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД ГМ 172/8 мекемесінде жазасын өтеп жатқан сотталғандармен кездесу өтті.

Кездесу барысында негізінен құқықтық мәселелер бойынша сұрақтар қойылды (тұруға ықтиярхатты қалай ресімдеуге болады, қалай тіркеуге болады, жеке кәсіпкерді қалай ашуға болады және қандай құжаттар қажет, егер диплом болса, босатылғаннан кейін жұмысқа алуға бола ма, хостелді қанша айға ұсына аламыз). Кездесуде барлығы 13 қатысушы болды, олар алдағы айларда босатылады. Біз қолдау алу үшін қандай мәселелер бойынша жүгінетінімізді түсіндірдік, Байланыс телефондары мен кеңес алу үшін мекен-жай берілді. Сонымен қатар, сотталғандар арасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың қажеттіліктері мен қиындықтарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді.

2021 жылғы 11 қыркүйекте ЕЦ 166/24 қауіпсіздігі барынша төмен мекемесінің базасында "Антарес А" ҚҚ психологы сотталғандармен тренинг өткізді. Тренингтің негізгі мақсаты сотталғандарды бостандықта өмір сүруге



дайындау болды. Тренинг жеке тұлғаның дамуына да, мінез-құлықтың белгілі бір белгілері мен әдеттерін түзетуге де ықпал етеді.

Тренинг міндеттері:

- сотталғандарға өздерінің уәждерін, қажеттіліктерін және құқыққа қарсы мінез-құлық себептерін жақсы түсінуге көмектесу;
- өзіңізді ғана емес, басқа адамдарды да түсінуге ынталандыру;
- оларға қиын өмірлік жағдайларда неғұрлым дұрыс және тиімді әрекет етуге көмектесу;
- жеке өсуге ықпал ету және өмірде өз мүмкіндіктерін барынша пайдалану;
- айналасындағылар тарапынан өзіне деген жағымсыз қарым-қатынасқа қарамастан қиындықтарды жеңе білу;
- оң реалистік өзін-өзі бағалауды қалыптастыру және өз таңдауыңызға және мінез-құлқыңызға жауап беруге дайын болу.

Сотталғандардың қатысуының негізгі себептері:

- өзін-өзі дамытуға ұмтылу;
- босатуға жақсы дайындалу ниеті;
- жеке мәселелерге байланысты көмек алу;
- белгілі бір жеңілдіктер алуға ұмтылу;
- бірқалыпты өмірді әртараптандыруға деген ұмтылыс.

Мұндай топтардың ішінде ең қолайлысы байланыс тренингтері, жеке өсу, босатуға дайындық кездесулері және т. б. болып табылады.

Тренинг аясында өмірлік басымдықтарды қалыптастыру, қорқынышты түзету, қиын өмірлік жағдайлардан шығу сценарийлері бойынша жаттығулар өткізілді.


2021 жылғы 24 қыркүйекте сағат 16.00-де жазасын өтеп жатқан сотталғандармен онлайн режимде ақпараттық кездесу өтті

Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД ГМ - 172/10 мекемесі. Кездесудің тақырыбы: босатуға дайындық. Кездесу соңында "Антарес А" ҚҚ мамандары WhatsApp платформасында кеңес берді. Барлық қызықтырған сұрақтарға жазасын өтеп жатқан тұлғалар толық көлемде жауап алды. Кездесуге 50 адам қатысты.

Жоба аясында қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлеріне арналған "Қайта әлеуметтену сотталғанның өміріндегі негізгі әлеуметтік-психологиялық процесс ретінде" тақырыбында 2 семинар-тренинг өткізілді.

2021 жылдың 23 қыркүйегінде Маңғыстау облысы бойынша ҚАЖД қызметкерлеріне нәтижелі, жігерлі, позитивті оқыту семинар-тренингі өтті. Кері байланыс бойынша тренинг соңында кездесудің тиімді болғаны түсінікті болды. Сондай-ақ, қатысушылар мұндай семинарларды жиі өткізу керек екенін айтты, өйткені бұл кәсіби жану синдромының деңгейін төмендетудің бір әдісі.

2021 жылғы 21 қыркүйекте Көкшетау қаласында Ақмола облысы бойынша ҚАЖ қызметкерлеріне арналған семинар-тренинг өтті. Бұл "Антарес-А" ҚҚ өкілдері қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлеріне



арналған "Қайта әлеуметтену сотталғанның өміріндегі негізгі әлеуметтік-психологиялық процесс ретінде" тақырыбында оқыту семинар-тренингін өткізетін Қазақстанның төртінші өңірі. Іс-шара оңай және еркін басталды, Ақмола облысы бойынша ҚАЖД қызметкерлері қарым-қатынас пен ақпарат үшін ашық болды. Барлығы практикалық жаттығуларға белсенді қатысты. Бұл іс-шараның ерекшелігі қатысушылардың эмансипациясы мен әзіл сезімі болды. Позитивті бастау және салтанатты аяқтау, қатысушылардың қошеметіне және фанфардың дыбыстарына сертификаттар тапсыру. Семинардан алған әсер ең жағымды, қатысушылардан ынтымақтастықты жалғастыру және ҚАЖД қызметкерлері үшін тренингтер циклін өткізу туралы ұсыныс түсті.

2021 жылғы 16 қарашада Көкшетау қаласында Ақмола облысында мемлекеттік грантты іске асыру қорытындыларын шығару және пробация қызметінің есебінде тұрған және босатылған адамдарға арналған әлеуметтік бейімдеу қызметін одан әрі дамыту бойынша мемлекеттік органдар үшін ұсынымдар жасау бойынша жұмыс кездесуі өткізілді. Кездесу соңында "Антарес-А" ҚҚ өкілдері мен Ақмола облысы бойынша ҚАЖД өкілдері бірібіріне жемісті ынтымақтастық үшін алғыс білдірді.

2021 жылғы 18 қарашада жобаны іске асыру қорытындысын шығару үшін Ақтау қаласында жұмыс кездесуі өтті.

Жалпы жоба сотталғандар мен бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және босатылған адамдарды бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемелерден тыс өмірге тиімді әлеуметтік бейімдеуге ықпал етті. "Антарес-А" ҚҚ әртүрлі жұмыстарды жүргізді: бұл азаматтардың мақсатты санатының негізгі қажеттіліктерін анықтау; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды сүйемелдеу бойынша әлеуметтік жұмыс; сотталғандармен психологиялық жұмыс; сотталғандарды және қылмыстық жазаны өтеуден босатылатын адамдарды әлеуметке қосу саласындағы құзыреттерге дағдыландыру мақсатында қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттыру.



2 Сотталғандармен және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдармен әлеуметтік жұмысты іске асыруға, оларды қайта әлеуметтендіруге бағытталған Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау

ҚР Қылмыстық кодексінде бекітілген қылмыстық жаза мақсаттарының заманауи тұжырымдамасы келесі жазалау мақсаттарының болуына негізделген:

- 1) әлеуметтік әділеттікті қалпына келтіру;
- 2) сотталған адамды түзету (моральдық және заңдық);
- 3) жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаудың алдын алу болып табылады.

Жақында ғылыми әдебиеттерде "түзету" сияқты жазалау мақсатымен қатар "қайта әлеуметтену" ұғымы жиі қолданыла бастады. Бұл санаттар құқықтық саралауды талап етеді.

ҚР қылмыстық-атқару кодексінің 3-бабының 10-тармағында сотталған адамды түзеу – сотталған адамның құқыққа бағынушылық мінез-құлқын, жеке адамға, қоғамға, еңбекке, қоғамдағы мінез-құлық нормаларына, қағидаларына және әдебіне оң көзқарасын қалыптастыру деп белгіленген. Заң шығарушының жазалаудың мұндай мақсатын белгілеуі адамның қылмыскер болып туылмайтындығы туралы ғылыми негізделген ережеден туындайды, ол қолайсыз өмір сүру жағдайларына байланысты болады, сондықтан оны түзету арқылы жақсы жаққа өзгертуге болады.

Көбінесе түзету нәтиже ретінде де, мақсатқа жету процесі ретінде де түсініледі. Заң шығарушының өзі түзетуді өркениетті қоғамның негізгі құндылықтарына құрметпен қарауды "сотталғандарда қалыптастыру" ретінде, яғни процесс ретінде анықтайды.


Сондықтан кейбір ғалымдар, мысалы М. С. Рыбак, түзету ұғымын жазаның түпкі мақсаты ретінде және қайта әлеуметтендіруді түзету процесі ретінде бөлуді ұсынады³.

Басқа ғалымдар қайта әлеуметтендіруді қылмыстық жазаның мақсаты ретінде белгілеуді ұсынады, оның қол жетімсіздігіне байланысты түзетудің мақсаты ретінде алып тастайды (В.Д. Кузьмин-Караваев, Р. г. Галикеев және т. б.). Мұндай мақсат бірқатар шет мемлекеттердің – Франция, Германия, Швецияның заңнамасында бекітілген.

Сонымен бірге, объективтілік мақсатында көптеген шет мемлекеттердің доктриналары мен заңдары жазаның түзету сияқты мақсатын білмейтінін атап өткен жөн. Бұл мемлекеттерде жазалау немесе жазалау, сондай-ақ қылмыстың алдын алу мақсаты ретінде ұсынылады.

Сотталғандарды қайта әлеуметтендіру проблемасы БҰҰ-ның жетінші конгресінің қарарында (Милан, 1985 ж.) көрініс тапты, онда адамзат шындап және алғаш рет қоғамдарды біріктіру проблемасына назар аударды, оның

³ Рыбак М.С. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды қайта әлеуметтендіру: теория мен практика мәселелері. - Саратов, 2001.- 35 б.



ерекше жағдайы қайта әлеуметтендіру проблемасы болып табылады, оның ішінде бас бостандығынан айыруға (түрмеге қамау) сотталғандар және осы жазадан босатылғандар⁴.

Қылмыстық жазаның мақсаты ретінде сотталғандарды қайта әлеуметтендіруді заңнамалық тұрғыдан бекіту оның басқа мақсатына – қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алуға қол жеткізуге мүмкіндік беретіні сөзсіз. Мемлекет пен қоғам сотталған адамның санасын қайта форматтауға, сотталған адамның санасында қылмыстық құқық бұзушылықтардың қайта жасалуын болдырмайтын құндылық ұстанымдарын бекітуге мүдделі.

Қайта әлеуметтену дегеніміз - құқық бұзушының қоғамға бұрынғыдай, бұзылған байланыстар мен бұрмаланған құндылық бағдарларының бүкіл жүйесімен оралуы емес, бұл жағымды мінез-құлықты қалпына келтіру немесе құру, жаңа құндылықтар жүйесі және қылмыс жасағандарды әлеуметтік бейімдеу, оларды бостандықта өмір сүруге дайындау.

Сондықтан әлеуметтенуді сотталғандарды түзетумен қатар жазаның дербес мақсаты ретінде қарастырып, оны заңнамада бекіту керек.


Л.Қ. Қайырбаева қайта әлеуметтенуді ұзақ процесс ретінде анықтайды, оның негізінде әр сотталушының жазасын өтегеннен кейін қоғамның қалыпты өмір сүру жағдайларына қосылуға қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастыруға бағытталған психологиялық-педагогикалық, экономикалық, медициналық, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың күрделі кешені бар⁵.

Қайта әлеуметтену процесі жеке тұлғаны әлеуметтендіру процесіне ұқсас. Қайта әлеуметтенуді "қалпына келтіру", әлеуметтендірілген адамның әлеуметтік тәжірибені қайта игеруі ретінде түсіну. Сотталушыны қайта әлеуметтендіру тұжырымдамасының өзегі "жеке тұлғаның субъективті дамуы" туралы ереже болып табылады, оның мәні адамды әлеуметтік және рухани тұрғыдан дамытуға мәжбүрлеу, оған жүктелген "тәрбиелік" іс-шаралар арқылы оның көзқарастарын түзету мүмкін емес, сотталғандар өздерінің мінез-құлқын өздері өзгерте алады және өзгерте алады. Басқаша айтқанда, тұлғаны өзгерту, дамыту үшін жағдай жасау, оның өз жұмысын ынталандыру қажет.

Қайта әлеуметтендіру процесінің белгілері:

- сотталғанға әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық сипаттағы шаралар кешенін қамтитын ықпал етудің жүйелілігі;
- әлеуметтік мақұлданған нормаларды меңгеру, әлеуметтік өмірге одан әрі енгізу үшін жоғалған немесе қалыптаспаған әлеуметтік дағдыларды қалпына келтіру мақсатының болуы;
- жеке тұлғаны қайта әлеуметтендіру мақсатында қолданылатын ықпал ету шараларының кешенділігі.

⁴ Қайырбаева Л.Қ. Қалпына келтіру сот төрелігі және сотталғандарды қайта әлеуметтендіру. Философия ғылымдары докторы деңгейін қорғауға жазылған диссертация авторефераты (Ph.D). – Астана, 2010. – 28 б.



ҚР ҚАК 7-бабына сәйкес сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарына мыналар жатады:

- 1) жазаны өтеу режимі;
- 2) тәрбиелік ықпал ету;
- 3) оң әлеуметтік байланыстарды сақтау;
- 4) қоғамға пайдалы еңбек;
- 5) бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім алу;
- 6) қоғамға әсер ету.

ҚР ҚАК-нің 8-бабында қоғамның сотталған адамды түзеуге қатысуы атап көрсетілген, оны азаматтық қоғам институттары әлеуметтік сауалнамалар және мониторингтің өзге де нысандарын жүргізу; Қылмыстық-атқару қызметі саласындағы нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге және қоғамдық талқылауға қатысу; сотталғандарға гуманитарлық және қайырымдылық көмекті іздестіруге, ұсынуға, бөлуге және пайдаланылуын байқауға қатысу арқылы жүзеге асыра алады; қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін жетілдіруге және сотталғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге бағытталған бағдарламалар мен жобаларды әзірлеу және іске асыру; Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін нысандарда жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын орындайтын мекемелер мен органдарға өзге де жәрдем көрсету.

Жалпы, 2014 жылғы ҚР қылмыстық-атқару кодексі қылмыстық жазасын өтеп жатқан сотталғандарға әлеуметтік көмек көрсету процесін де, жазасын өтеуден босатылатын адамдарға көмек көрсету процесін де неғұрлым егжей-тегжейлі регламенттейді⁵.

2016 жылғы 30 желтоқсанда "Пробация туралы" ҚР Заңы қабылданды, ол бүгінгі күні пробация қызметінің жұмысын реттейді.


"Пробация туралы" ҚР Заңының 1-бабының 2-бөлігіне сәйкес пробацияның негізгі мақсаты мынадай міндеттерді орындау арқылы іске асырылатын "қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу" болып табылады:

- «1) күдіктінің, айыпталушының мінез-құлқын түзету;
- 2) сотталған адамды қайта әлеуметтендіру;
- 3) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінен босатылған адамды әлеуметтік бейімдеу және оңалту.»

Пробация қызметінің негізгі міндеттері:

- «1) пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету;
- 2) бас бостандығынан айырумен байланысты емес заңмен белгіленген жаза түрлерін орындау;

⁵ 2014 жылғы 05 шілдедегі ҚР Қылмыстық-атқару кодексі // [https://adilet.zan.kz/rus/docs /K1400000234](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234).



3) бас бостандығын шектеу түріндегі жазасын өтеп жатқан сотталғандарға, бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған сотталғандарға бақылауды жүзеге асыру;

4) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде жазасын өтеп жатқан сотталған адамды босатуға дайындауға қатысу.»⁶

Пробация қызметі жұмысының негізгі нысандары-пробациялық бақылауды жүзеге асыру және пробация қызметінде есепте тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету.

"Пробация туралы" ҚР Заңы пробацияның төрт түрін бөліп көрсетеді:

1) сотқа дейінгі пробация. Күдіктілер мен айыпталушыларға қатысты сотқа дейінгі сатыда жүзеге асырылады және қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдіктенген, айыпталушы адамдардың мінез-құлқын өзгертуге бағытталған пробация субъектілерінің әлеуметтік-құқықтық көмегі мен өзге де қызметін білдіреді;

2) үкімдік пробация. Бас бостандығын шектеуге және шартты түрде тағайындалған қылмыстық жазаның өзге де түрлеріне сотталған адамдарға қатысты жүзеге асырылады, пробациялық бақылауды жүзеге асыру және аталған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету болып табылады.


3) пенитенциарлық пробация. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жаза тағайындау туралы үкімді орындау сатысында жүзеге асырылады, ең алдымен бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды қайта әлеуметтендіруге бағытталады.

4) пенитенциарлықтан кейінгі пробация. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға қатысты жүзеге асырылады. Пробациялық бақылауды жүзеге асыру және аталған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету болып табылады.

Сот жүйесінің өкілдері сотқа дейінгі пробация шеңберінде дайындалған сотқа дейінгі баяндамаларды іс жүзінде ұсынбайтынын мәлімдейді. Сонымен бірге, баяндамалар сот үкімі бойынша қылмыстық жазаны тағайындаудың тиімділігін едәуір арттыра алады, ал болашақта сотталушының шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтінішін тыңдау кезінде оның мінез-құлқы мен жеке басын тереңірек талдауға көмектеседі деген пікір білдіре отырып.

Сотқа дейінгі пробацияны өте сирек қолдану оны күдіктілерге, айыпталушыларға қатысты қолдану еріктілігімен, сондай-ақ ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 64-бабы 9-бөлігінің 13-1-тармағында күдіктінің оған қатысты сотқа дейінгі баяндама жасау үшін пробация қызметіне жүгіну құқығы белгіленгеніне қарамастан, демек, қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын органдарға осы құқықты түсіндіру міндеті байланыстырылады, алайда осы құқықты жай ғана жариялау күдіктіге толық түсінік бермейді.,

⁶ Пробация туралы: 2016 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038>.



айыпталушының өзіне қатысты сотқа дейінгі осындай баяндаманың сотта болуының маңызы зор.

Пробация ҚР Қылмыстық кодексінің 44-бабының 2-бөлігіне сәйкес пробациялық бақылауды жүзеге асырудан тұрады.

Үкімдік пробация шеңберінде пробация қызметі адамға қатысты әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасын жасайды және оның іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы сотқа дейінгі баяндама негізінде жасалады. Егер мұндай жағдай жасалмаса, әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы үкімдік пробация барысында жасалады.


Айта кету керек, пробация қызметі өте аз, ал қылмыстық жаза тағайындау жүйесі қазіргі уақытта қолданылатын қылмыстық жазалардың көп бөлігі бас бостандығын шектеу болып табылады. Пробация қызметі мамандарының штат саны жеткіліксіз болған жағдайда сотталғандарға жеке көзқарасты қамтамасыз ету іс жүзінде мүмкін емес. Сотталғандар көбінесе әлеуметтік-құқықтық көмекке ғана емес, психологиялық түзетуге де мұқтаж емес, өкінішке орай, қазақстандық пробация қызметі жағдайында сотталғандарға психологиялық көмек көрсету әлі дамымаған, тағы да психолог мамандары санының аздығына байланысты.

Пенитенциарлық пробацияны бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындайтын қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері жүзеге асырады.

Сотталған адам бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғанға дейін бір жыл бұрын мекеме әкімшілігі пробация қызметтерімен бірлесіп сотталған адамға әлеуметтік-құқықтық көмек түрінде сотталған адамды қайта әлеуметтендіру жөніндегі жұмысты бастайды.

ҚР "Пробация туралы" Заңының 16-бабының 5-бөлігіне сәйкес "әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы мыналарды қамтиды:

- 1) сотқа дейінгі пробация кезеңінде пробация қызметі әзірлеген сотқа дейінгі баяндаманың (ол болған кезде) деректері;
- 2) сотталған адамның қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде болған кезеңдегі мінез-құлқын сипаттайтын материалдар;
- 3) босатуға дайындалатын адамның талап қою талаптарын өтеуі және (немесе) өтемеуі туралы мәліметтер;
- 4) сотталған адамның босатуға дайындалатын әлеуметтік байланыстары, оның денсаулық жағдайы, білім деңгейі, еңбек дағдылары, құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың құқықтық тетіктері туралы хабардар болуы туралы мәліметтер, сондай-ақ сотталған адамның әлеуметтік мінез-құлқын түзеу және ойдағыдай әлеуметтік бейімделуі үшін өзге де қажетті мәліметтер;
- 5) босатуға дайындалатын сотталған адамға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге бағытталған нақты іс-шаралар;



б) сотталған адам босатылғаннан кейін оны әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету, еңбекке орналастыру және тұрмыстық орналастыру жөніндегі жоспарланатын іс-шаралар".

Жеке бағдарламаның ұсынылған құрылымынан көріп отырғанымыздай, оған сотталғандарға талап-арыз талаптарын өтеу/қайтармау жөніндегі мәліметтер кіреді. Бүгінде бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемелерде сотталғандардың негізгі бөлігі жұмысқа орналаспаған. Жұмысқа орналастырылған сотталғандардың жалақысы еркін еңбек нарығындағы орташа жалақыдан әлдеқайда төмен (бірнеше есе). Осыдан жәбірленушінің талап-арызын сотталғандарға қайтармау мәселесі өте өзекті.

Бүгінгі таңда Шығыс Қазақстан облысында шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға немесе бас бостандығынан айыруды қылмыстық жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыруға үміткер сотталған адамдарға қатысты қолданыстағы заңнама негізінде әзірленген тәжірибе қызықты.


Жалпы ереже бойынша Қазақстанда шартты түрде мерзімінен бұрын босату азаматтық талап арыз жәбірленуші тарапқа толық төленген жағдайда сотталғандарға қолданылады.

Алайда, ҚР Қылмыстық кодексінің 72-бабы 1-бөлігінің бірінші абзацында бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамды, егер сот оны түзеу үшін тағайындалған жазаны толық өтеуді қажет етпейді деп таныса, ҚР Қылмыстық кодексінің 72-бабының үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін босату құқығы көзделген. Яғни, аталған бірінші абзац азаматтық талапты толық өтеместен шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға мүмкіндік береді.

Шығыс Қазақстанда қазіргі уақытта сотталғандарға шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтініш беру алдында медиацияны қолдану тәжірибесі қалыптасуда.

Бұл іс жүзінде қалай жүреді? Медиаторға, әдетте, сотталған адам келтірілген залалды өндіріп алу бөлігінде сот үкімін орындау туралы дау бойынша жәбірленушіні медиация рәсіміне шақыру туралы өтінішпен жүгінеді. Медиация барысында медиатор сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған жағдайда сот үкімін азаматтық талап қою бөлігінде орындау тәртібі туралы Тараптар арасында келіссөздер жүргізеді. Тараптар қабылдаған шешім медиативтік келісімге енгізіледі.

Бұл ретте, егер келісім бойынша залал шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы іс сотта қаралғанға дейін толық көлемде өтелетін болса, онда ҚР Қылмыстық кодексінің 72-бабы 1-бөлігінің екінші абзацы қолданылады (сот бұл жағдайда сотталған адамды босатуға *міндетті*), егер келісімге сәйкес залалды өтеу төлемін бөліп төлеу көзделсе, онда сот келісімді азаматтық талап қою бөлігінде атқарушылық іс жүргізу шеңберінде жасалған келісім ретінде бекітіп, сотталған адамды босатуға, ал



залалды өтеу жөніндегі міндетті пробацациялық бақылау міндеті ретінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы қаулыда көздеуге құқылы. Бұл міндет орындалмаған жағдайда шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күші жойылуы мүмкін.

Мысалы, егер жәбірленушінің пайдасына 2000000 (екі миллион) теңге өндіріліп алынса, ал келісімге сәйкес сотталған адам жәбірленушіге 1 000 000 (бір миллион) теңге берсе, ал қалған бөлігінде жәбірленуші жазадан бас тартса, онда өзге жағдайлар болған кезде (сотталғандардың белгілі бір мерзімдерді өтеуі, қасақана бұзушылықтардың болмауы) сот сотталған адамды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға міндетті.

Егер де сотталған мен жәбірленуші шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған жағдайда сотталған жәбірленушіге ай сайын 50000 (елу мың) теңгеден 2 000 000 (екі миллион) теңге төлейді деп уағдаласса, сот оған пробацациялық бақылау міндеттері ретінде залалды өтеу бойынша өз еркімен алған міндеттемелерін қолданып, оны босатуға құқылы. Яғни, егер сотталған адам азаматтық талапты төлеу, яғни жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу бойынша өзіне қабылдаған міндеттемелерін орындамаса, шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күші жойылуы мүмкін.

Сол сияқты жазаны қылмыстық жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырған жағдайда да медиацияны қолдану.

Осылайша, іс жүзінде екі мақсатқа қол жеткізіледі – жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу және сотталушыны қайта әлеуметтендіру, өйткені өз міндеттерін дұрыс орындау үшін сотталған адам белгілі бір өмір салтын, Әлеуметтік және пайдалы әдеттерді қалыптастыратын белгілі бір уақыт ішінде жұмыс істеуге мәжбүр болады.

Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды қайта әлеуметтендіруге кедергі келтіретін үлкен проблема төмен білім беру проблемасы болып қала береді.


Жүзеге асырылған жоба аясында босатылуға дайындалып жатқан сотталғандарға сауалнама жүргізілді. Сұралғандардың жалпы санының 78%-ының білімі орта кәсіби білімнен жоғары емес.

Сонымен бірге, олардың көпшілігі (84,3 %) мамандыққа ие деп жауап берді, бірақ ешқандай мамандыққа ие емес адамдар да болды (15,7 %).

Бір қызығы, мамандығы жоқ адамдар өздерінің болашағы туралы нақты түсінікке ие бола ма деген сұраққа барлығы дерлік "Иә" деп жауап берді, сонымен қатар "Бейімделу кезеңінде босатылғаннан кейін жұмысқа орналасу мүмкіндігін қалай бағалайсыз?" деген сұраққа "100%" жауабын таңдады.

Әрине, мұндай жауаптар шамадан тыс менмендік туралы айтады. Демек, шындыққа дайын болмауына байланысты босатылғаннан кейін бейімделу кезеңінде бұзылулар болуы мүмкін.

Бұл жағдайда бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан сотталғандардың білімділігін арттыру, нақты болашағын ашу, бас



бостандығынан айыру орындарынан босатылатындардың оң мақсаттарын қалыптастыру бойынша жұмыс істеу үшін көбірек күш салу керек еді.

Сотталғандардың 18,8%-ы туыстарымен байланысын "ресми", "шиеленісті" деп бағалады немесе отбасымен қарым-қатынасты қолдамайтындықтарын мәлімдеді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әлеуметтік, материалдық, сондай-ақ психологиялық тұрғыдан қайта әлеуметтендіруде ең үлкен қолдауды туыстары көрсетеді. Сотталушының отбасымен әлеуметтік байланыстар бұзылған кезде, босатылғаннан кейін оған туыстары қолдайтын сотталушыға қарағанда көбірек бақылау, көбірек көңіл бөлу және көбірек көмек қажет. Мұны тек отбасымен әлеуметтік байланыстардың болмауы немесе болмауы туралы айту ғана емес, ескеру қажет.

"Пробация туралы" ҚР Заңының 17-бабына сәйкес "постпенитенциарлық пробация адамға қатысты қолданылады:

- 1) бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған;
- 2) сот оған қатысты әкімшілік қадағалау белгілеген бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын адамға қолданылмайды;
- 3) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 73-бабына сәйкес бас бостандығынан айыру бас бостандығын шектеумен ауыстырылған;
- 4) бас бостандығынан айыру Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 73-бабына сәйкес айыппұлмен ауыстырылған адам;
- 5) сот тағайындаған бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеп шыққандар.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамға қатысты пенитенциарлықтан кейінгі пробация Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оның тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдары жүзеге асыратын пробациялық бақылау, сондай-ақ пробация қызметіне әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету мәселелері бойынша жәрдемдесу нысанында қолданылады.

Сот әкімшілік қадағалау белгілеген адамға қатысты пенитенциарлықтан кейінгі пробация әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету нысанында жүзеге асырылады".

Бас бостандығынан айыру бас бостандығын шектеумен ауыстырылған адамға қатысты пенитенциарлықтан кейінгі пробация үкімдік пробация қағидалары бойынша жүзеге асырылады.

"Пенитенциарлықтан кейінгі пробация қолданылатын адамға қатысты әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасын жасау кезінде мынадай мән-жайлар ескеріледі:

- 1) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде болу ұзақтығы, сондай-ақ әлеуметтік бейімдеу мен оңалтуға қажеттілікті бағалау үшін оның түрі;;

- 2) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде болу себебінен әлеуметтік пайдалы байланыстарды сақтау немесе жоғалту;



3) өз бетінше еңбек және тұрмыстық орналасу мүмкіндіктері, еңбек дағдыларын сақтау, сондай-ақ қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде болу кезеңінде алған білімі мен кәсібінің болуы;

4) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінде болу кезеңінде өтелген және (немесе) өтелмеген талап қою талаптарының болуы;

5) арнаулы әлеуметтік қызметтер алу қажеттілігі;

6) пенитенциарлықтан кейінгі пробацияны жүзеге асыруға ықпал етуі мүмкін өзге де мән-жайлар"⁷.

Әлеуметтік бейімделу адамның әлеуметтік иеліктен шығарылу дәрежесіне, қылмыстық әрекеттің сипатына, оның ұзақтығына, оның құрамына кіретін микроортаның жағдайына байланысты. Ең қиыны - зорлық-зомбылық жасаған адамдарға, сондай-ақ қарақшыларға, ұрыларға бейімделу; онай-ұрлаушылар, алыпсатарлар, парақорлар және басқалар.

Қылмыстардың қайталану қарқындылығының көрсеткіштері оның интервалдары, яғни адам жаңа қылмыс жасалғанға дейін бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуден босатылғаннан кейінгі уақыт кезеңдері деп танылады.

Бас бостандығынан айыру жазасын өтеген адамдар жасаған жаңа қылмыстардың негізгі бөлігі босатылған сәттен бастап 3 жылға дейінгі кезеңге келеді. Сонымен қатар, қылмыстардың көп бөлігі босатылғаннан кейінгі бірінші жылы жасалады - 52,4 пайыз, кейіннен қайталану қарқындылығы біртіндеп төмендейді.

Осылайша, мекемелерден босатылған жазаларды орындау процесі әдетте үш жылға, ал олардың басым бөлігі бір жылға дейін аяқталады. Бейімделудің ең қиын уақыты - 3 (6) айға дейінгі кезең. Дәл осы уақытта босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеу процесін басқару, олардың күнделікті өмірдегі, қоғамдық орындардағы мінез-құлқын, қарым-қатынас саласын қатаң бақылау қажет. Әйтпесе, жазадан босатылғандар арасында рецидивті қылмыстың алдын алудың жоғары тиімділігі қамтамасыз етілмейді. Егер бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандар жұмысқа орналастырылмаса немесе жұмысқа орналастырылғаннан кейін оны қалдырса, тұрақты тұратын жері болмаса немесе оны жүйелі түрде ауыстырса, қоғамдық тәртіп пен жатақхана ережелерін бұзса, бұл әлеуметтік бейімделу процесінің қанағаттанарлықсыз өтіп жатқанын және қайталанудың нақты негізі бар екенін көрсетеді.

Жағдайлардың шамамен 60 пайызында сәтті әлеуметтік бейімделу байқалады, яғни күтулердің сәйкес келуі (үйлесімділігі) - әлеуметтік ортаның талаптары мен белгілі бір адамның талаптары, тұрақты оң байланыстардың болуы байқалады⁸.

⁷ Пробация туралы: 2016 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038>.

⁸ Татидинова Т.Г. Бұрынғы тұтқындарды әлеуметтік реадaptациялау //әлеуметтік зерттеу.1993.№ 3.- 53 б.



Алайда, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандардың көпшілігі үшін, өкінішке орай, қоғамға бейімделу қиын. Біздің ойымызша, қайта әлеуметтендіру процесінде қиындықтарды алдын-ала анықтайтын жүйелік проблемалар бар.

Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды қайта әлеуметтендіру жолындағы бірінші проблема: олардың өмір жолында оң мақсаттарды қалыптастыру. Бүгінгі таңда сотталғандар бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекеме жағдайында ала алатын мамандықтар тізімі өте шектеулі және әрқашан еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Оқу сапасы да көп нәрсені қалайды. Қылмыстық жазаны орындайтын мекемелер базасында жұмыс істейтін бірқатар оқу орындарында практикаға бағдарланған тәсіл жоқ. Әрине, бас бостандығынан айыру орындарында оқу орындары мекемелерде жұмыс істейтін кәсіпорындар базасында тәжірибеден өте алатын мамандарды даярлағаны жөн. Тиісінше, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау жөніндегі мекемелерде ашылатын кәсіпорындар осы мекеменің базасында мамандар даярлауды жүзеге асыратын оқу орнының бейініне сәйкес келгені немесе оқу орны ҚАЖ мекемелерінің базасында жұмыс істейтін кәсіпорындарда сұранысқа ие мамандықтар бойынша дайындықты ашқаны жөн.

Сотталғандар өздері және қоғам талап ететін мамандықтарды алуға тиіс. Қалаған мамандықты алуға деген ұмтылыс білім деңгейінің жоғарылауына әкеледі, бұл қазіргі уақытта сотталғандардың көпшілігіне қатысты көп нәрсені қалайды.

Білім беруді арттыру проблемасы сотталғандардың техникалық және кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларына, сондай-ақ жоғары білім беру бағдарламаларына қашықтықтан технологияларды (Интернет желісіне қол жеткізбей Интранет желілерін) қолдану арқылы қол жеткізуін қамтамасыз ету есебінен шешілуі мүмкін.

Сотталғандарды қайта әлеуметтендіруге көрінеу кедергі келтіретін проблемаларға қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің кәсіптік даярлығының сапасы проблемасы жатады. Қазіргі уақытта қызметкерлерді даярлау қылмыскерлерді жазалау идеясымен байланысты, алайда ҚАЖ жұмысына негізделетін негізгі постулат-бұл әлеуметтік түзетудің мақсаты (заңды емес!) сотталған. Бүгінгі күні біз ҚАЖ қызметкерлері тарапынан сотталғандарға деген дөрекі қатынасты көріп отырмыз, бұл сотталғандар оларды екінші сұрыпты адамдар ретінде қарайды деп ойлауға мәжбүрлейді.

Бас бостандығынан айыру орындарынан көп ұзамай босатылатын сотталғандардың қажеттілігіне жүргізілген сауалнама деректеріне сүйене отырып, мыналар:

- жүргізуші куәлігін алу мақсатында автомектепте оқытуды ұйымдастыру;
- бостандыққа, компьютерге, Интернетке шығу алдында сотталғандарды қайта әлеуметтендіру кабинетінің жұмысын ұйымдастыру;




- ниет білдірушілер үшін жұмыс орнын ұйымдастыру, өндірісті дамыту;
- туыстарымен кездесулердің санын көбейту.
- сотталғандарды сәтті түзету жөніндегі жұмыс үшін бағдарламалар әзірлеу және бағыттарды айқындау;
- босатылғаннан кейін психологиялық қолдау көрсету;
- түзеу мекемелерінде қызығушылықтары бойынша клубтар құру;
- ниет білдірушілер үшін оқытуды енгізу;
- жұмысқа орналастыруды қамтамасыз ету.

Осылайша, әлеуметтік сауалнаманы талдау барысында біз босатылғаннан кейін қайта әлеуметтену процесінде қиындықтарды анықтайтын мәселелерді анықтадық.

1. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау жүйесінде сотталғандардың қалауы мен қажеттіліктеріне сәйкес сапалы кәсіптік білімге қол жеткізудің болмауы. Біз қашықтықтан оқыту нысандарын енгізу арқылы әртүрлі деңгейдегі (орта-арнаулы, жоғары) кәсіптік білім алу мәселесін заңнамалық түрде шешуді ұсынып отырмыз. Оқу ақысын төлеуге қатысты мәселені білім алуға ниет білдірген сотталғандарға жұмыс беру арқылы шешуге болады;

2. Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің кәсіби даярлығының сапасы. Сотталғандарды түзеу саласында табысты жұмыс істеу үшін қызметкерлердің Заңтану, психология, педагогика саласында білімі мен жұмыс дағдыларын меңгеруі, әлеуметтік жұмыс саласында машықтануы қажет. Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерін кәсіби даярлау сапасының төмендігі қызметшілердің осы санатының, мысалы, ішкі істер органдары қызметкерлерінің, мемлекеттік қызметшілердің және т. б. әлеуметтік мәртебесімен салыстырғанда, әлдеқайда төмен әлеуметтік мәртебесімен негізделген. Бұл проблеманы шешу үшін, біріншіден, жалақыны арттыру, әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету арқылы қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерінің мәртебесін көтеру қажет; екіншіден, арнаулы білім беруді дамыту қажет. Жоғары білім беру шеңберінде қылмыстық-атқару жүйесінің мамандарын заң, педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік құзыреттер кешенінде даярлау жүргізілетін арнайы білім беру бағдарламасын әзірлеу әбден мүмкін.

3. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны психологиялық қызметпен қамтамасыз ету белгілі бір мәселелерді, атап айтқанда олардың жетіспеушілігін тудырады. Мекеменің бір психологына бірнеше жүздеген сотталғандар келетіндіктен, түзеу мекемелерінде психологтың жұмысы тиісті тиімділікке ие емес. Бірақ түзету мекемелерінде ұсталатын және олардан босатылатын адамдарды қайта әлеуметтендіру процесі көбінесе психологтың жұмысына байланысты. Осыған байланысты біз бір штаттық психологқа келетін сотталғандар санының нормативтерін белгілей отырып, түзеу мекемелеріндегі психологтар штатын кеңейтуді, олардың жұмысының тиімділік көрсеткіштерін енгізуді ұсынамыз;



4. Қайта әлеуметтендіру процесінің жолында тұрған ең маңызды проблема-бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру.

ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 168-бабының 2-тармағына сәйкес аудан, облыстық маңызы бар қала, Республикалық маңызы бар қала, астана әкімдігі жыл сайын мекемелерден босатылған адамдар үшін жұмыс орындарына квоталар бөледі, сондай-ақ оларды жұмысқа орналастыратын жеке және заңды тұлғаларды көтермелейді.

Алайда, жұмыс берушілер өз негізгі бөлігінде – бұл жеке кәсіпорындар және, шын мәнінде, қызметкерлерді жұмысқа алуға еркін болғандықтан, жергілікті атқарушы органдарға квоталардың жеткілікті санын енгізу өте қиын.

Қалалар мен аудандар әкімдіктерінің жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарына квота белгілеу туралы қаулыларын талдау квоталардың біркелкі емес белгіленетінін көрсетті (шамасы, еңбек нарығының жағдайларына сүйене отырып).

Ата-анасынан кәмелеттік жасқа толғанға дейін айырылған немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, білім беру ұйымдарының түлектері болып табылатын жастар қатарындағы азаматтарды, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды, пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарын квоталау қағидаларын бекіту туралы "Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2016 жылғы 26 мамырдағы № 412 бұйрығына сәйкес халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті орган келесілердің негізінде ұйымдардың квотаны бекіту туралы ұсынымдар әзірлейді:

1) қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері халықты жұмыспен қамту орталықтарына ай сайын ұсынатын тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі еңбек нарығындағы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылуға жататын адамдардың күтілетін саны жөніндегі мәліметтер;

2) өңірде жұмыс істеп тұрған ұйымдардың саны;

3) жұмыскерлердің штат саны және бос жұмыс орындары туралы жұмыс берушілер ұсынған мәліметтер негізінде қалыптастырылатын ұйымдар жұмыскерлерінің тізімдік саны;

4) бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс беруші ұсынған жұмыс орындарының саны туралы мәліметтерді талдау;

5) жұмыс берушілер мен квотадан тыс бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар арасында жасалған қолданыстағы еңбек шарттарының саны туралы мәліметтерді талдау;

б) қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері халықты жұмыспен қамту орталықтарына ұсынған, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың тізімі;



7) халықты жұмыспен қамту орталығы жұмыссыздар ретінде тіркеген және квота бойынша жұмысқа орналасқысы келетін бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың саны⁹.

Халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті орган бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру квотасын орындау үшін жұмыс орындарының саны, "Мемлекеттік статистика туралы" 2010 жылғы 19 наурыздағы Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабы 3-тармағының 2) тармақшасына сәйкес бекітілген нысан бойынша халықты жұмыспен қамту орталығына жұмыс беруші ұсынатын мамандықтар бөлінісінде бос лауазымдардың болуы туралы мәліметтер негізінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, жұмысқа орналасуға мұқтаж адамдардың және ұйымдар бөлінісінде олар үшін бос жұмыс орындарының дерекқорын қалыптастырады¹⁰.

Республикалық маңызы бар қаланың, астананың, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті орган ұсынған ұсыныстар негізінде жыл сайын ағымдағы жылдың 5 желтоқсанына дейін "Халықты жұмыспен қамту туралы" 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының 9-бабының 8) тармақшасына сәйкес алдағы жылға бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарына квота белгілейді және квота белгіленген күннен бастап екі жұмыс күні ішінде оны квота белгіленген жұмыс берушілердің назарына жеткізеді¹¹.

Квота устанавливается для организаций независимо от организационно-правовой формы и формы собственности, а также индивидуальных предпринимателей в процентном выражении от списочной численности работников.


Жұмыс берушілер белгіленген квотаға сәйкес квота енгізілген күннен бастап күнтізбелік 6 ай ішінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарын ұсынады.

Ұйымдар үшін квота мөлшерін аудандардың, қалалардың жергілікті атқарушы органдары өңірлік еңбек нарықтарындағы қалыптасқан жағдайды, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың санын

⁹ Ата-анасынан көмелеттік жасқа толғанға дейін айырылған немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, білім беру ұйымдарының түлектері болып табылатын жастар қатарындағы азаматтарды, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды, пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарын квоталау қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2016 жылғы 26 мамырдағы № 412 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013898>

¹⁰ Мемлекеттік статистика туралы: 2010 жылғы 19 наурыздағы ҚР Заңы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000257_.

¹¹ Халықты жұмыспен қамту туралы: 2016 жылғы 06 сәуірдегі ҚР Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482>



және оларға жұмысқа орналасуға жәрдем көрсету қажеттілігін ескере отырып белгілейді.

Елді мекендерде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар болмаған жағдайда, осы елді мекендердің аумағындағы ұйымдарда квота белгіленбейді.

Жұмыс берушінің бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды кемінде үш ай мерзімге еңбек шартын жасасумен расталған, белгіленген квота шеңберінде бос немесе ұсынылған жұмыс орындарына жұмысқа орналастыруы квотаның орындалуы болып табылады, ол туралы мәліметтерді жұмыс берушілер "Мемлекеттік статистика туралы" 2010 жылғы 19 наурыздағы Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабы 3-тармағының 2) тармақшасына сәйкес бекітілген нысан бойынша халықты жұмыспен қамту орталығына ұсынады¹².

Пробация қызметінде есепте тұрған жұмыс орындарын квоталау да осыған ұқсас белгіленеді.


Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың қаншасы жергілікті атқарушы органдардың квоталары бойынша жұмысқа орналасқандығы туралы ресми деректер жоқ, тиісінше бұл норманың қаншалықты тиімді екендігі туралы деректер жоқ.

Егер бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды белгілі бір мерзімге жұмысқа қабылдайтын кәсіпкерлік субъектілері үшін салық жеңілдіктері белгіленсе, норма әлдеқайда тиімді жұмыс істейтін еді деп болжауға батылымыз жетеді.

5. Тағы бір проблема - тұрғын үй мәселесі. Босатылғаннан кейін бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың көпшілігінің баратын жері жоқ, өйткені сотталғандардың бір бөлігі отбасымен әлеуметтік байланысы жоқ, тұрғын үйі жоқ. Қылмыстық-атқару жүйесі шеңберінде бұрын уақытша оқшаулау және оңалту орталықтары жұмыс істеді, алайда бұл орталықтар тиімділігі төмен болғандықтан жабылды. Босатылған адамдар осы орталықтарға көмек сұрап жүгінбеді, бұған бірнеше себептер болды: біріншіден, орталықтар қылмыстық-атқару жүйесінде жұмыс істеді және тиісінше ҚАЖ қызметкерлерімен қызмет көрсетілді; әрине, жаңа ғана босатылған адам қайтадан тұтқын сияқты сезінгісі келмеді; екіншіден, бұл орталықтарды қамтамасыз ету көп нәрсені қалады. Біздің ойымызша, бұл орталықтардың жабылуы қате болды. Нысаналы мазмұны бар осындай орталықтарды құру қажет, бірақ жергілікті атқарушы органдар жұмысының шеңберінде; орталықтарды қамтамасыз ету адам осындай орталықта бола отырып, өзін әлеуметтен тыс жерде сезінбейтіндей болуға тиіс. Орталықтардың жұмысы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың тұрғын үй проблемасын ішінара шешетін еді.

6. Сауалнамалар көрсеткендей, халықтың көп бөлігі бұрынғы қылмыскерлерге теріс көзқараспен қарайды. Респонденттердің 50 пайызға

¹² Мемлекеттік статистика туралы: 2010 жылғы 19 наурыздағы ҚР Заңы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000257_



жуығы жазасын өтеген адамдарды өздерінің көршілері, достары, туыстары, жұмыстағы әріптестері ретінде көргісі келмейді.

3. Сотталғандарды және қылмыстық жазасын өтеуден босатылатын адамдарды қайта әлеуметтендірудегі шетелдік тәжірибеге талдау

Шетелдік тәжірибені талдау ұлттық практикаға сотталған адамдарды қайта әлеуметтендірудің неғұрлым тиімді әдістерін енгізу үшін аса маңызды.

Германияда федералды Конституциялық сотымен 1973 жылы сотталғандарды қайта әлеуметтендіру қылмыстық жазаны орындау мақсаты ретінде анықталды, сонымен қатар 1977 жылы күшіне енген түзеу мекемелері туралы заңда бекітілді. Осы заңның нормалары түзеу мекемелері "болашақта әлеуметтік жауапкершілік жағдайында қылмыссыз өмір сүре алатындай" қамаудан босатылғандарды "қосуға" арналған деп айтады.

Германияда қайта әлеуметтендіру процесі өте қиын, айтарлықтай қаржыландыруды талап етеді және қаржыландырудың болмауына байланысты іске асырудағы проблемаларға байланысты әрдайым сәтті бола бермейді. Атап өтілгендей, жыл сайын ГФР пенитенциарлық жүйені ұстауға шамамен төрт миллиард еуро жұмсайды, оның 90% - ы түзеу мекемелерін ұстауға кетеді және тек 10% - ы ғана сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларына жіберіледі¹³.

Германиядағы қайта әлеуметтендіру келесі қызмет түрлерін қамтиды:

- жеке проблемалар, қазіргі мүмкіндіктер бойынша, сотталған адам жазасын өтегеннен кейін тап болуы мүмкін қиындықтарды және оларды еңсеру жолдарын болжау бойынша консультация беру;
- өз өмірін жақсарту бойынша күш-жігерге уәждемені қалыптастыру және арттыру бойынша жұмыс;
- әр түрлі жәрдемақы түрінде материалдық көмек көрсету, тұрғын үй іздеуге көмек көрсету;
- жалпы және кәсіптік білім алуға, оның ішінде жоғары білім алуға жәрдемдесу;
- дағдарыс жағдайларында жеке көмек көрсету, Қолдау және сүйемелдеу, әлеуметтік байланыстар орнатуға көмек көрсету;
- өзіне деген сенімділікті арттыруға, коммуникацияларды дамытуға, өз агрессиясымен күресуге психологиялық көмек;
- жұмысқа орналасуға көмек;
- әртүрлі тәуелділіктерді жеңуге көмектесу.

Бұл ретте нақты шараларды қолдану сотталған адамның қажеттіліктеріне қарай жеке-жеке айқындалады.

¹³ Бурцев А.Н. XVI-XXI ғғ. басындағы Германияның пенитенциарлық жүйесі: тарихи-құқықтық зерттеу. З.Ф.К. деңгейін қорғауға арналған авторефераты– Екатеринбург, 2007 – 25 б.



Германия федералды мемлекет болғандықтан, қайта әлеуметтену процесі федералды заңмен де, федералды жер заңнамасымен де реттеледі, сондықтан әртүрлі елдердегі қайта әлеуметтендіру шаралары бір-бірінен түбегейлі ерекшеленеді.

Заң сызығынан өткен адамдардың көпшілігі өздері құрбан болғандар, олардың көпшілігі ата-аналары нашақорлықтың немесе алкоголизмнің ауыр түрімен ауыратын дисфункционалды отбасылардан шыққан, балаларын ұрып-соққан. Мұндай адамдар қайта әлеуметтену процесін өте қиын өткізеді. Олардың эмоционалды психологиялық проблемалары психологиялық жарақаттардан тұратын "қатты ядро" терминін алды, оны емдеу өте қиын. Бұл эмоционалды мүгедектіктің бір түрі, сондықтан мұндай мүгедектігі бар адам өмір бойы мүгедектікпен қылмыс жасамай өмір сүруді үйренуі керек. Мұндай адамдар күнделікті күнделікті проблемаларды жеңуден басқа, сенім, тұрақты қарым-қатынас, қамқорлық, махаббат, жауапкершілік және бақылауды қайта үйренуі керек.

Германияда әртүрлі жобалар аясында күнделікті өмірінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жеке сүйемелдеу тәжірибесі бар.

Мысалы, 2009 жылы Кельнде басталған қайта әлеуметтендіру және әлеуметтік интеграция (Resi) бағдарламасы аясында 14 пен 17 жас аралығындағы кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға осындай қолдау көрсетілді. Әлеуметтік менеджер сотталушылармен оның бас бостандығынан айыру орындарында болған кезеңінде байланыс орнатты, босатылғаннан кейін босатылған адам және оның әлеуметтік менеджері бірге баспана іздейді, жәрдемақы түрінде, жұмысқа орналасуға жәрдемдесу түрінде әлеуметтік көмек алу үшін мемлекеттік органдарға жүгінеді. Осы бағдарламаны іске асыру кезеңінде өздеріне қатысты осы бағдарлама жұмыс істеген кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының қайталану коэффициенті 7,7-ні құрады %¹⁴.

Айта кету керек, мұндай тәжірибе Ұлыбританияда да бар. Бұл тәлімгерлік институты. Менторлар ретінде еріктілер, әлеуметтік қызметкерлер белсенді түрде тартылуда.

Германияда әр сотталушыда оның білімін, оның ішінде жоғары білімін қоса алатын жеке қайта әлеуметтендіру бағдарламасы бар. Жоғары білім алғысы келетіндер жабық гелдер түрмесіне түсіп, Хаген университетінде сырттай оқиды.

Германияда жабық және ашық типтегі мекемелер бар. Ашық үлгідегі мекемелерде сотталғандар еркін жалдау шартымен мекемеден тыс жерлерде еркін еңбек ете алады. Сотталғандар мекемеге кешке оралады.


¹⁴ Dr. Robert Pelzer und Mika Moeller. Resozialisierung und Reintegration von (ehemaligen) Inhaftierten aus dem Phänomenbereich "islamistischer Extremismus"//https://www.researchgate.net/publication/342069119_Resozialisierung_und_Reintegration_von_ehemaligen_Inhaftierten_aus_dem_Phaenomenbereich_islamistischer_Extremismus.



Кейбір жерлерде өтпелі түрмелер де бар, онда сотталғандар босатылғанға дейін 6-12 ай бұрын жіберіледі. Бұл мекемелер де ашық, онда бақылау азаяды және сотталған өзінің мінез-құлқы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы керек. Бұл үйлердің басты мақсаты – босатылған адамның тек әлеуметтік мәселелерді шешуі-жұмыс іздеу, баспана іздеу. Өтпелі үйде босатылған адам 18 ай ішінде болуы мүмкін. Егер өтпелі үйде орын болмаса, босатылған адамға уақытша тұрғын үй жалға беріледі.

Еуропалық Одақтың көптеген мемлекеттерінде тұтқындаушының жеке басын қайта әлеуметтендіру жүйесі мен процесі қылмыстық жазалау жүйесімен және процесімен байланысты, жалпы құрылымға ие және жеке адамға әсер етудің нақты механизмдерімен ерекшеленеді. Шетелде қамаудағыларды әлеуметке қосу жөніндегі жұмыстың негізгі бағыты оларды оқыту мен кәсіптік даярлауды ұйымдастыру болып табылады. Осы мақсатта Еуропалық Одақта тұтқындарға арналған білім беру, кәсіптік және өндірістік бағдарламалар әзірленіп, кеңінен енгізілуде. Батыс ғалымдарының деректері бойынша, шетелдегі тұтқындардың 80%-ға жуығы кәсіби және еңбек дағдыларына ие емес немесе пенитенциарлық мекемелерге түскен кезде оларды жоғалтқан. Тұтқындардың көпшілігіне қол жетімді білім беру факторы оларды түзету, қайта әлеуметтендіру және босатылғаннан кейін әлеуметтік бейімделу мәселелерін шешуде ең тиімді болып табылады. Скандинавия елдерінде түрмелерде тұтқындардың пайда болуы олардың кейіннен бейімделуі мен ашық қоғамда қайта әлеуметтенуінің анықтаушы факторы ретінде қарастырылады. Жазасын өтеудің алғашқы күндерінен бастап қамаудағыларға қолжетімді курстар мен білім беру бағдарламалары туралы жүйелі ақпарат беріледі. Бұл жаза мерзімінің ұзақтығымен келісілген оқу бағдарламасын құруға және сол арқылы қамаудағылардың тез бейімделуіне және қайта әлеуметтенуіне ықпал етуге мүмкіндік береді.

Финляндияда тұтқындардың шамамен 10 пайызы жыл сайын білімін арттырады. Түрмелердің жеке оқу орындары жоқ, олар оқу орындарымен ынтымақтастық туралы келісімдер жасайды. Түрмелерде жалпы білім беру және кәсіби дайындықтың кең спектрі бар. Финляндияда кәсіптік оқыту 24 модульге бөлінген, бұл оқу процесін бітіргеннен кейін жоспарлауға мүмкіндік береді. Түрмеде оқытуды кәсіптік-техникалық оқу орындарының оқытушылары, сондай-ақ түрме қызметкерлері жүргізеді. Жеке оқу орындары жоқ түрмелер мен оқытушылар сыртқы оқу орындарымен ынтымақтастықта оқытуды ұйымдастырады. Білім беру инспекторымен бірге әлеуметтік қызметкер қамаудағыларды оқыту процесін ұйымдастыру туралы шешім қабылдайды. Егер қамаудағы адам жабық түрмеде болса, әлеуметтік қызметкер оқу орнымен түрменің арнайы жабдықталған сыныптарында оқуды ұйымдастыру туралы келісуі тиіс. Емтихан тапсырғаннан кейін қамаудағылар жоғары білім ала алады. Кейбір жағдайларда олар университетке қараусыз бара алады. Сонымен қатар, кейбір елдерде сотталғандардың қаржылық сауаттылығын арттыруға да баса назар



аударылады. Осы мақсатта сотталғандармен семинарлар, тренингтер өткізіледі, жеке кеңес беру ұйымдастырылған (Англия, АҚШ)¹⁵.

Тұтқындарға арналған білім беру бағдарламаларына көп көңіл бөлетін тағы бір ел - АҚШ. АҚШ түрмелерінің федералды бюросы тұтқындарға босатылғаннан кейін жұмыс табуға көмектесетін бастапқы негізгі білім мен кәсіби дағдыларды алуға арналған бағдарламалардың үлкен таңдауын ұсынады. Барлық мекемелер бастауыш білім беру, екінші тіл ретінде ағылшын тілі, ата-аналар үшін сабақтар, салауатты өмір салтын ұстануға арналған сабақтар, ересектерге үздіксіз білім беру, кітапхана қызметтері және бос уақытын ұйымдастыруға арналған нұсқаулар ұсынады. Көп жағдайда орта мектепті бітіргені туралы куәлігі немесе жалпы білім туралы сертификаты жоқ сотталғандар бастауыш базалық білім беру бағдарламасына қатысып, кем дегенде 240 сағаттық сабаққа қатысуы керек немесе жалпы білім туралы сертификат (General Educational Development (GED) certificate) алғанға дейін сабаққа қатысуы керек. Ағылшын тілін білмейтін тұтқындар екінші тіл ретінде ағылшын сабақтарына қатысуы керек¹⁶.

Осылайша, Батыс пенитенциарлық жүйесі тұтқындардың білім алу құқығын жүзеге асыруға нақты бағытталған және оларға әртүрлі білім беру бағдарламаларын, соның ішінде жоғары білімді үйренуге мүмкіндік береді¹⁷.

Жұмысты сауатты ұйымдастыру қамаудағылардың психикалық және физикалық денсаулығын сақтауға, ұжымдық қарым-қатынас жасауға, босатуға және одан әрі қайта әлеуметтендіруге сәтті дайындалуға ықпал етеді. Өндірістік бағдарламалар еңбекті ұйымдастыруға белсенді қатысады. Финляндияда қамаудағыларға заңнамалық деңгейде жұмыс уақытын таңдау ұсынылады. Бұл жұмыс немесе оқу болуы мүмкін. Қызметтің екі түрін де мемлекет төлейді. Өндірістік қызмет т.б. металл өңдеу, Ағаш, құрылыс, ауыл шаруашылығы, шыны қайық өндіру, қолөнер өндірісін, қамтиды. Демалыс күндері-сенбі және жексенбі. Елде түрмелер бар, онда тұтқындар тек түнде ұсталады және азаматтық кәсіпорындарда жұмыс істейді.


Швейцарияда түзету мекемелерінің негізінде өндірістік кәсіпорындар жұмыс істейді, олар салық төлеуден ішінара босатылады. Осы кәсіпорындар жұмысының негізгі мақсаты - сотталғандарды босатылғаннан кейін оларды тез және тиімді қоғамға қайта біріктіру мақсатында еңбек дағдыларына баулу.

Ұлыбританиядағы оң сипатталған тұтқындарды жұмысқа орналастыру жүйесі "уақытша лицензия бойынша босату" (Release on temporary licence) шеңберінде іске асырылуы мүмкін. Мұндай схема жұмыс берушіге сотталушының дағдыларын анықтауға және қолда бар жұмыс тәжірибесіне сүйене отырып, жұмысқа орналасу туралы тиісті қорытынды

¹⁵ Кушнова Б.З. Сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің өзекті мәселелері: шет елдердің тәжірибесі // Б.З. Кушнова// Университетская наука. – №1 (11). – 2021. – 214 б.

¹⁶ Заборовская, Ю. М. Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың рецидивті қылмыстың алдын алу шарасы ретінде білім алуы және кәсібі / Заборовская Ю. М., Режапова И. М., Забродин А. В., Рекова В. С. // Ғылым мен білімді дамыту. — Чебоксары, 2018. — 105–116 б.

¹⁷ Режапова, И. М. Образование для заключенных за рубежом // Теория и практика научных исследований: психология, педагогика, экономика и управление. — 2020. — № 1 (9). — С. 56–63.



жасауға, ал сотталғандарға ТМ шегінен шығу мүмкіндігімен жұмыс тәжірибесін алуға және олардың жұмысқа орналасуына кепілдік беруге мүмкіндік береді. Ұлыбританияда осы әдіспен 300-ден астам кәсіпорын жұмыс істейді. Тиісті ережелерді іске асыруда үлкен нәтижеге қол жеткізу үшін Ұлыбританияның Әділет министрлігі бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазасын өтеп жатқан және одан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру бойынша нұсқаулық енгізді (guidance Employing prisoners and ex-offenders). Аталған Нұсқаулық түрмелерде жазасын өтеп жатқан адамдарды жұмысқа қабылдау және штатқа қабылдау рәсімі бойынша ұсыныстар береді және нақты мысалдарды көрсетеді. Мысалы, кофе дәндерін өндіретін Redemption Roasters ағылшын Эйлсбери түрмесінде кофе бизнесінің бір бөлігіне ие, онда сотталғандар клиенттерге қызмет көрсету дағдыларын, бариста дағдыларын игереді. Сонымен қатар, жеке ұйымдар сотталғандарды басқа қызмет салаларында оқытады және жалдайды: аспаздар, шеф-аспаздар (Greene King PLC сыра қайнату зауыты), веломеханиктер (halfords ұйымы) және т.б. Бұл сотталғандарға мемлекеттік-жеке меншік әріптестік арқылы жұмыс іздеу мүмкіндігін кеңейтуге, сондай-ақ босатылғаннан кейін оларды жұмысқа орналастыруға мүмкіндік береді. Айта кетейік, Ұлыбританияда түрме қызметінің бір бөлігі болып табылатын және түрмелер мен жұмыс берушілер арасындағы серіктестік қатынастарды қамтамасыз ететін New Futures Network (NFN) мамандандырылған желісі бар. Бас бостандығынан айыру кезеңінде өзін оң жағынан көрсеткен және жазаның осы түрінен босатылған сотталғандар волонтерлік қызмет ретінде бұрынғы сотталғандарға пенитенциарлықтан кейінгі кезеңде көмек көрсете алады.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесі әртүрлі жолдармен шешілуде. Жоғарыда айтылғандай, Германияда Ұлыбритания, Чехия, Норвегия сияқты өтпелі үйлер бар.

Жапонияда бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың уақытша тұруына арналған жатақханалар бар.

Француз заң шығарушылары бұл тұжырым қайта тәрбиелеу мен түзетуге ықпал етпейді деп санайды. Сондықтан олар жазаны өтеу мерзімдерін қысқарту тұрғысынан өте адал заңнамаға ие. Бас бостандығынан айыру орындарында болған кезеңде француз сотталғандары болашақ жұмыс берушімен кездесу, түсу емтихандарын тапсыру үшін отбасы жағдайлары бойынша түрмеден тыс жерлерге шыға алады. Жалпы, Француз жазасын орындау жүйесі адамның жазасын өтеу кезінде өмір салтын қатты өзгертпеуіне бағытталған¹⁸.

¹⁸ Чигринец Е.А. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды әлеуметке қосу және әлеуметтік бейімдеу бойынша шет елдердің тәжірибесі / Е. А. Чигринец // Құқық және мемлекет: теория және практика. - № 7 (175). – 2019. – 108-110 бб.



АҚШ-та түзету жүйесі (Treatment approach) келесі элементтерді қамтиды: кеңес беру, түрме жұмысы және білім беру, Кәсіптік оқыту, мерзімді қысқарту, мерзімінен бұрын босату, шартты жаза. Мерзімді қысқарту шеңберінде заңнамалық нормалар құқық қорғау мінез-құлқы үшін ай сайын белгілі бір күнге бас бостандығынан айыру мерзімін қысқартуға мүмкіндік береді, жазаның ең жоғары және ең төменгі шегі бар "белгісіз үкімдерді" шығару тәжірибесі бар. Францияда оң сипатталған сотталғандарға бас бостандығынан айыру мерзімін қысқарту мүмкіндігі беріледі, ол жылына бір рет үш айға азайтылуы мүмкін. Бас бостандығынан айыруға алғаш рет сотталған адамдар үшін мінез-құлқына байланысты қосымша мерзім тағы екі айға қысқартылуы мүмкін. Мысалы, Бразилияда бас бостандығынан айыру мерзімі сотталғандардың өзін-өзі тәрбиелеуге деген ұмтылысына байланысты азайтылуы мүмкін¹⁹. Норвегияда оң сипатталған сотталғандардың сыртқы әлемімен байланысы демалыс арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Егер сотталған адам жазасын өтеу кезеңінде ұстау режимін бұзуға жол берсе, онда түрме әкімшілігі тәртіптік жаза тәртібімен төрт айдан аспайтын мерзімге демалыс құқығынан айыруы мүмкін. Демалыстан басқа қамаудағыны сынақ мерзіміне немесе пробация бойынша босатуға болады. Ол үшін соңғысы бас бостандығынан айыру мерзімінің үштен екісін немесе кемінде 60 күнді өтеуі керек. Тиісті шешім қабылдаудың негізгі өлшемдері бас бостандығынан айыру кезеңіндегі үлгілі мінез-құлық және болашақта ықтимал рецидивті мінез-құлықтың теріс болжамы (ең төменгі тәуекелмен), сондай-ақ белгілі бір жеңілдіктің қолданылу кезеңінде мінез-құлықтың қатаң ережелерін белгілеу болып табылады.

Кейбір мемлекеттердің сотталғандарды қайта әлеуметтендіру мақсатында психикалық түзету жөніндегі жұмысын ерекше атап өткен жөн. Сонымен, Ұлыбританияда әртүрлі мақсаттарды көздейтін және сотталғандарға олардың қажеттіліктеріне қарай тағайындалатын бірқатар психокоррекциялық бағдарламалар қолданылады.

Сонымен, И.В. Лаврентьеваның айтуынша Англияда келесі бағдарламалар қолданылады:

- сотталғандардың өздері үшін, өздерінің мінез-құлқы үшін жауапкершілікті қабылдауға, эмоцияларды бақылау қабілеттерін дамытуға бағытталған эмоционалды - ерік саласы бар бағдарламалар;

- сотталғандардың когнитивтік саласын түзетуге бағытталған бағдарламалар (бұл бағдарламалар ойлауды, коммуникативтік дағдыларды, мақсат қою дағдыларын дамытуға және құқыққа қарсы мінез-құлықсыз нәтижелілікке қол жеткізуге бағытталған);

- жыныстық зорлық-зомбылық қылмыстары үшін сотталғандарға арналған бағдарламалар (эмпатияны, өмірлік мақсаттарға барабар дамуға, оң мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға бағытталған);

¹⁹ Стоцкий А. П. Ресей түзету мекемелерінде жазасын өтеп жатқан адамдардың әлеуметтік пайдалы бастамалары // Theory and practice of the restoration of rights. 2015. № 2(5). 102 б.



- психобелсенді заттарды теріс пайдалануға бейім сотталғандарға арналған бағдарламалар (өзгерістерге деген ынтаны арттыруға, өзін-өзі бақылауды нығайтуға, психобелсенді заттарды пайдаланудан аулақ болуға бағытталған);

- отбасындағы қарым-қатынастарды түзетуге арналған бағдарламалар (Әйелдерге қарсы зорлық-зомбылық қылмыстарының қайталануын азайтуға, агрессияны тежеуге бағытталған);

- кәмелетке толмаған сотталғандарға арналған бағдарламалар;

- сотталған әйелдерге арналған бағдарламалар;

- "терапевтік қоғамдастық" әдісіне негізделген бағдарламалар;

- психопатикалық тұлға үшін қарқынды жұмыстың кешенді бағдарламасы²⁰.

Англияда қатаң режимдегі түрмеде 300 тұтқынға 6 психологтан келеді.

Психокоррекция бойынша дұрыс іске асырылған бағдарламалар қылмыстардың қайталануын 50% - ға төмендетуге мүмкіндік береді.

Германияның тәжірибесі қызықты, онда заң кәмелетке толмаған қылмыстары үшін сотталған және 2 жылға дейінгі жаза мерзімі бар заңсыз есірткіні тұтынушыларға жазаның орнына есірткіге тәуелділіктен арылуға ерікті ниет білдірген есірткіге тәуелділіктен емдеуді қолдануға мүмкіндік береді.


Сотталғандарды есірткіге тәуелділіктен босатудың оң тәжірибесі Бохум қаласындағы (ГФР) жабық түрдегі түрмеде жинақталған. Мұнда нашақорлардың жеке отряды құрылды, оған өз еркімен кіруге болады. Бұл отрядты арнайы курстарды бітірген әлеуметтік қызметкер, нашақорлармен жұмыс жөніндегі маман басқарады. Онымен бірге психолог, жазаларды орындаудың жалпы қызметінің қызметкері (бөлімше бастығы немесе куратор), 2 өндірістік оқыту шебері жұмыс істейді [49].

Италияда сотталғандарды қайта әлеуметтендіру мәселесінде отбасылық байланыстарды сақтауға және нығайтуға баса назар аударылады, осыған байланысты бүгін сотталғандардың туыстарымен кездесуінің ұзақтығы мен уақытын ұлғайту, сондай-ақ сотталғандардың отбасымен телефон арқылы сөйлесуінің немесе бейне қоңырауларының саны мен ұзақтығына қатысты шектеулерді алып тастау туралы ұсыныстар енгізіледі.

Италияда сотталғандарды қайта әлеуметтендіруде Рим Католик шіркеуі, қоғамдық ұйымдар үлкен маңызға ие.

Қылмыстық жазаны орындау сатысында, медиация рәсімі жәбірленуші мен сотталған адамның арасында жүзеге асырылатын кезде, сот төрелігін қалпына келтіру шеңберінде медиация рәсімін таратудағы Италия тәжірибесі қызықты. Медиация рәсімі шеңберінде сотталған адамның өзін жәбірленушінің орнына қоюға, жасалған қылмысқа қатысты жәбірленушінің

²⁰ Лаврентьева И.В. Сотталғандарды қайта әлеуметтендірудегі шетелдік психокоррекциялық бағдарламалар (Ұлыбритания мысалында)/И.В. Лаврентьева// <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-psihokorreksionnye-programmy-v-resotsializatsii-osuzhdennyh-na-primere-velikobritanii>



сезімдері мен уайымдарын талқылауға, өзінің жасалған әрекетке қатынасы туралы хабарлауға мүмкіндігі бар.

Халықаралық бағалаулар бойынша Қытай бүгінде заңды бұзған өз азаматтарына қатысты қайта әлеуметтендірудің өте радикалды шараларын қолдануда. Бұл әлеуметтік несие жүйесі.

Әлеуметтік несие жүйесі-бұл Қытай Халық Республикасының Үкіметі бүкіл қоғамның адалдығы мен несие қабілеттілігі туралы хабардарлықты арттыру үшін ұсынған жоспар. Ол 2014 жылы материктік Қытай Мемлекеттік кеңесі жариялаған "Әлеуметтік несие жүйесін құру жоспарын (2014-2020) шығару туралы Мемлекеттік Кеңестің хабарламасынан" туындайды.

Материктік Қытай билігі ұсынған әлеуметтік несие жүйесі көптеген дамыған елдердің несиелік скоринг жүйесімен дәл сәйкес келмейді. Дамыған елдерде әдетте несие үшін тек қаржылық несиелік балл бар, бірақ ұқсас "әлеуметтік несие" жоқ. ҚХР-да "әлеуметтік несие" деректерін негізінен мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар және т.б. бақылау және қызмет көрсету процесінде алады. Ол "әлеуметтік мінез-құлықты стандарттауға" бағытталған және қоғамның кең ауқымды бақылау жүйелерімен тығыз байланысты.


Бетті тану және үлкен деректерді талдау технологиялары қолданылады. Бүгінгі таңда "Скайнет" жүйесі материктік Қытайда әр түрлі жерлерде 500 миллионға жуық қоғамдық бақылау камералары бар, ал Қытайдың сегіз қаласы әлемдегі ең ірі он бақылау қалаларының қатарына кіреді.

Бүгінгі таңда белгілі бір азаматтың әлеуметтік несиесінің теріс динамикасына тыныштықты бұзу, метрода тамақтану, жол қозғалысы ережелерін бұзу, басқа адамдардың құжаттарын қоғамдық көлікте пайдалану және т.б. сияқты құқық бұзушылықтар әсер етуі мүмкін. Әлеуметтік несиенің төмен деңгейі азаматтарды өмірдің көптеген салаларында шектейді: олар қаржы институттарынан несие ала алмайды, балалары жеке мектептерде оқи алмайды, кейбір жағдайларда жылжымайтын мүлік, автокөлік сатып алуда олардың құқықтары шектеулі.

Сонымен бірге, әлеуметтік көтермеленген мінез-құлық (еріктілік, құқық бұзушылық туралы хабарлама, қайырымдылық) үшін несие бонустарын есептеу қарастырылған.

2019 жылдың маусым айындағы жағдай бойынша материктік Қытайдың даму және реформалар жөніндегі ұлттық комиссиясының ресми мәліметтері 26,82 миллион жолаушыға адалдыққа байланысты әуе билеттерін сатып алуға шектеу қойылғанын, 5,96 миллион жолаушыға адалдыққа байланысты жоғары жылдамдықты теміржол билеттерін сатып алуға шектеу қойылғанын және 4,37 миллион адамға әділетсіздік үшін жазаланғанын, кейіннен олардың заңды міндеттерін орындағанын көрсетеді.

Жалпы алғанда, қара тізімнің жарамдылық мерзімі 2-5 жыл, бірақ егер сенімсіз адам өз міндеттемелерін белсенді түрде орындаса немесе сенімсіз



мінез-құлықты түзету туралы бастама көтерсе, сот субъект туралы теріс ақпаратты мерзімінен бұрын жоя алады.

Әлеуметтік кредиттеу балы жоғары адамдар үшін кредиттеудің, көтермелеудің, жұмысқа басымдықпен қабылдаудың және т. б. жеңілдікті бағдарламалары көзделеді.

Әлеуметтік несие жүйесін жақтаушылар Қытайдың әлеуметтік несие жүйесі адамдарға адал және заңға бағынатын мінез-құлықты қалыптастыруға, өмір сапасын жақсартуға көмектеседі деп санайды.

Қарсыластар, соның ішінде әлемнің көптеген мемлекеттері, қазіргі саясат жеке адамдар мен бөлімшелердің заңды құқықтары мен бостандықтарына, әсіресе беделге, жеке өмірге және жеке қадір-қасиетіне нұқсан келтіреді және Қытай Коммунистік партиясының диссиденттерді жан-жақты мемлекеттік бақылау мен жолын кесудің құралы бола алады деп санайды.


Сотталғандарды қайта әлеуметтендіруде ең үлкен жетістікке Норвегия қол жеткізді. Бүгінде бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың қылмыстардың қайталануы 20%-дан аспайды және әлемдегі ең төменгі көрсеткіш болып табылады.

Қылмыстық жазаның негізгі мақсаты - сотталушыны түзету және қайта әлеуметтендіру. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындауға арналған мекемелер - бұл орындау негізінде жаза емес, қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету емес, түзету болып табылатын мекемелер. Мекеме ғимараттары студенттік жатақханаларға ұқсайды, онда әр сотталушының барлық қажетті жиһаздары мен тұрмыстық құралдары бар өз бөлмесі бар. Сотталғандармен айналысады, олардың білім деңгейін арттырады; психокоррекциялық бағдарламалар жүргізіледі; сотталғандар мекемелерде жұмыспен қамтамасыз етіледі; мекеме қызметкерлері сотталғандармен олардың мінез-құлқын бақылау позициясынан емес, қажетті көмек, қолдау көрсету позициясынан үнемі өзара байланыста болады. Түрмелердің ғимараттары қоршалған, бірақ қоршау тікенді сымдармен немесе ток сымдарымен жабдықталмаған, қозғалысқа жауап беретін жасырын бақылау камералары ғана орнатылған.

Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындау тұжырымдамасы егер бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемеде адамға жануар ретінде қаралса, ерте ме, кеш пе бірнеше жануарларды босатуға тура келеді деген ойға негізделген.

Швецияда қоғамнан оқшауланған оңалту әр түрлі мамандықтарға оқытуды, жалпы білім беруді жалғастыруға негізделген. 1 жылдан астам мерзімге қамауға алынған сотталғандар босатылғанға дейін тікелей Ұлттық түрмеден босатылғанға дейін алдын ала бейімделу кезеңінен өту үшін жергілікті түрмелерге ауыстырылады.

Оңалту бағдарламалары қамаудағылардың түрмеден тұрақты түрде екі-үш тәулікке шығуын және бостандыққа шығар алдында тіпті қысқа



мерзімді босатуды көздейді. Жалпы, тұтқындарға босатылғанға дейін қоғамға кіруге дайындалу үшін уақыт беріледі.

Сотталғандарды оңалту бойынша жұмыс істейтін қызметкерлердің сандық және сапалық құрамы үлкен рөл атқарады. Мәселен, Швецияда әрбір 5 тұтқынға 1 әлеуметтік қызметкер келеді. Түзеу мекемелері қызметкерлерінің көпшілігі - әлеуметтік қызметкерлер.

Осылайша, Швецияда сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің негізгі оңды жақтары:

1) психологиялық диагностиканы сотталғандармен жеке жұмыс жоспарын әзірлейтін кешенді комиссияның ұйымдастыруы, диагностиканың бірнеше апта ішінде жүргізілетіні де маңызды;

2) түзеу мекемелерінде оқыту;

3) бос уақыт қызметін ұйымдастыру.

Шетелдік тәжірибеге жүргізілген талдау ешбір ел сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің мінсіз жүйесі туралы мәлімдей алмайды, бірақ сонымен бірге кейбір мемлекеттердің жекелеген тәжірибесін Қазақстан сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің ұлттық жүйесін құруда пайдалана алады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, сотталғандардың мінез-құлқын түзетудің психологиялық бағдарламаларын қолдануды кеңейту; қашықтықтан технологияларды қолдану арқылы сотталғандардың техникалық және жоғары кәсіптік білім алу мүмкіндігін енгізу; қылмыстық құқық бұзушылықтан келтірілген залалды өтеу, зиянды тегістеу мәселесі бойынша қылмыстық жазаны орындау сатысында сотталған мен жәбірленуші арасында делдалдық (медиация) бағдарламаларын қолдануды кеңейту; пробация қызметін азаматтық ведомствоға (мысалы, Әділет министрлігіне) беру, өйткені сотталғандар пробацияны көбінесе әлеуметтік және өзге де көмек жүйесі ретінде емес, жазаны орындау және олардың мінез-құлқын бақылау жүйесі ретінде ғана қабылдайды; бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға, әсіресе бас бостандығынан айыру орындарынан босату алдындағы кезеңде демалыс беру туралы норманы белсенді қолдану және т. б.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық-атқару құқығын дамытудың негізгі бағдарлары айқындалған. Атап айтқанда, сотталғандарды тиімді бақылауды қамтамасыз ететін бейнетіркеудің қазіргі заманғы тәсілдерін бір мезгілде енгізе отырып, камералық типке одан әрі көшу жөніндегі жұмыс жалғастырылатыны айқындалды.

Пробация қызметі мен оның қызметкерлерінің ұйымдық-құқықтық мәртебесін түрме қызметінен пробацияның дербестігін қамтамасыз ету және қаржыландырудың жеке мақсатты кіші бағдарламасын бөлу жолымен арттыру жоспарлануда.


Тұжырымдамада "Пенитенциарлық пробацияны іске асыру тәсілдерін, яғни азаматтық қоғам өкілдерін тарта отырып, жеке және икемді дағдыларды дамытуға бағытталған халықаралық озық тәжірибені ескере отырып, ҚАЖ (пенитенциарлық) мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адамдарды қайта әлеуметтендіруді қайта қарау талап етіледі, өйткені пробацияның осы түрі қазіргі нысанда өзінің тиімсіздігін көрсетті.

Пенитенциарлықтан кейінгі пробацияны іске асыру жөніндегі жұмысты сандық көрсеткіштерден сапалық көрсеткіштерге қайта бағдарлау маңызды»²¹.

Ұлттық заңнаманы және шетелдік тәжірибені талдау сотталғандарды және қылмыстық жазаны өтеуден босатылған және босатылған адамдарды қайта әлеуметтендіру жөніндегі жұмыстың тиімділігін арттыру бойынша кейбір ұсынымдар жасауға мүмкіндік береді.

1. Сотталғандардың колледждер мен жоғары оқу орындарында ішкі желілерді (Интранет) пайдалана отырып, қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы білім алу мүмкіндігін қамтамасыз ету қажет;
2. Сотталғандарға MOOC жүйесі бойынша өз бетінше оқу негізінде қысқа мерзімді білім беру курстарынан өту мүмкіндігін қамтамасыз ету (- бұл massive open online course, яғни тыңдаушылар курсты өз бетінше өтетін жаппай ашық онлайн курс).
3. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемелерде жұмыс істейтін оқу орындарының базасында мекемелерде жұмыс істейтін кәсіпорындар базасында практикадан өтуді ұйымдастыра отырып, еңбек нарығының қажеттіліктеріне және сотталғандардың қабілеттеріне жауап беретін жаңа білім беру бағдарламаларын енгізу;
4. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемелер базасында жұмыс істейтін кәсіпорындарды кеңейту жөніндегі

²¹ Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>.



жұмысты жалғастыру; мұндай кәсіпорындар үшін жеңілдікті салық режимін енгізу; кәсіпорындарда сотталғандар үшін лайықты орташа жалақы белгілеу;

5. Бостандыққа шығар алдында сотталғандарды қайта әлеуметтендіру кабинеттерін ҚР Жоғарғы Сотының үкіметтік сервистерін, сервистерін пайдалану дағдыларын оқыту кабинетінің базасында ұйымдастырумен енгізу (egov.kz, " Сот кабинеті", салық төлеушінің кабинеті, медициналық қызметтер). Кабинет шеңберінде құқықтық, әлеуметтік, психологиялық мәселелер бойынша кеңес беру жұмысын жүргізу;

6. Пробациялық бақылау міндеттері ретінде қылмыстық жаза тағайындау кезінде соттың осы бағдарламалардан өтуін жүктеу мүмкіндігімен Ұлыбританияның тәжірибесі бойынша сотталғандардың мінез-құлқын түзету үшін арнайы сынақтан өткізілген психологиялық бағдарламаларды енгізу; бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны орындайтын мекемелердегі психологтар штатын ұлғайту; пробация қызметтерінде; психологиялық көмек көрсетуге мамандандырылған үкіметтік емес ұйымдарды тарту;

7. Түзеу мекемелерінде қызығушылықтары бойынша демалыс клубтарын (әдеби, музыкалық, шығармашылық, тілдік курстар, бейнелеу өнері клубтары, қолөнер курстары және т. б.) құру;

8. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды бастапқы жұмысқа орналастыру кезінде медициналық комиссияны қаржыландыру;

9. Жалақыны арттыру, әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз ету арқылы қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерінің әлеуметтік мәртебесін көтеру;


10. Өңірлік жоғары оқу орындарының базасында жоғары білім беру шеңберінде арнайы білім беру бағдарламаларын әзірлеу арқылы арнайы білім беруді дамыту, оның шеңберінде қылмыстық-атқару жүйесінің мамандарын заңдық, педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік құзыреттер кешенінде даярлау жүргізілетін болады.

11. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыруға көмек көрсету арқылы қолдау жөніндегі жұмысты жалғастыру;

12. Сотталғандарды кәсіпкерлік негіздеріне белсенді оқыту, оларға кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық бағдарламаларға, оның ішінде жазасын өтеу мекемелерінің базасында, Пробация қызметінің базасында қол жеткізуді ұсыну.

13. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, орталықта 6 айдан аспайтын уақыт болу мүмкіндігін қамтамасыз ете отырып, әрбір өңірде тұрғын үйі жоқ адамдар үшін уақытша бейімдеу орталықтары ашылсын. Бұл ретте Орталық ҚР Ішкі істер министрлігінің жүйесінде болмауы тиіс.

14. Шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану жүйесін өзгерту. Сот шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы қаулы шығарған кезде



сотталған адамды босатуға дайындау үшін 3 айға дейінгі мерзімді белгілей отырып, шартты түрде мерзімінен бұрын босату мерзімдерін айқындауы қажет, осыған байланысты сотталғандарға мерзім басталғанға дейін үш ай бұрын ҚІБ туралы өтініш беруге мүмкіндік беру қажет, ол аяқталғаннан кейін сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін;

15. Шығыс Қазақстан облысының тәжірибесі мысалында келтірілген залалды өтеу мәселелері бойынша сотталған мен жәбірленуші арасында қылмыстық жазаны орындау сатысында медиацияны қолдану практикасын жаппай енгізу;

16. Дағдарыс жағдайында жеке көмек, қолдау және қолдау жүйесін енгізу, әлеуметтік байланыстар орнатуға көмектесу, тәлімгерлік.

17. Сотталған адамның өз бетінше білім алуға деген ұмтылысына байланысты бас бостандығынан айыру мерзімін қысқарту мүмкіндігін ойластыру (мектепті бітіру, оқу орны шеңберінде оқу орны жанынан мамандық алу, қысқа мерзімді білім беру курсы бітіру, өзге де оқу орнын бітіру);

18. Елеусіз қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін сотталған және 2 жылға дейінгі жаза мерзімі кезінде есірткіге тәуелділіктен арылуға ерікті ниет білдірген заңсыз есірткіні тұтынушыларға қылмыстық жазаны қолданудың орнына есірткіге тәуелділіктен емдеуді қолдану мүмкіндігін ойластыру.

Құраған: Каленова Оксана Александровна

“Альтернатива Шығыс Қазақстан медиация және құқық орталығы” Басқарма басшысы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заң кафедрасы бизнес және құқық жоғарғы мектебінің синьор-лекторы, кәсіби медиатор, медиатор-тренер, 2017-2018 жылдардағы ШҚО бойынша Ұлттық алдын-алу тетігінің мүшесі, ШҚО бойынша бақылау комиссиясының мүшесі